

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Makalesi | Research Article

📄 Açık Erişim | Open Access

Osmanlı Edebiyatında Bir Gölge Yazarlık Örneği: Veysî'nin Kaleminden Atinalı Rahip Mehmed'in İhtida Anlatısı

Ghostwriting in Ottoman Literature: Athenian Priest Mehmed's Conversion Narrative as Transcribed by Veysî

Şeyma Benli¹

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul-Türkiye

Öz

Osmanlı sanatlı nesir üslubunun önemli isimlerinden biri kabul olan Veysî'ye (ö. 1037/1628) ait eserlerin toplandığı bir mecmuada, kaynaklarda bahsi geçmediği halde ona atfedilen, *Vak'a-i İslâm-ı Râhib* adlı bir eser bulunmaktadır. Birinci tekil şahıs kipiyle yazılan eser, Atina'da doğup büyümüş bir rahibin hem ihtida öyküsü hem de Hristiyanlığa reddiyesidir. *Kitâb-ı Mukaddes*'te geleceği müjdelenen elçi hakkındaki pasajların kasten yanlış yorumlandığını ve beklenenin aslında Hz. İsa değil, Hz. Muhammed olduğunu anlayan rahip İstanbul'a gelerek Sultan I. Ahmed'in huzurunda Müslüman olup Mehmed adını alır. Türkçe bilmediğini ifade eden rahibin bu dili bilmediği hâlde son derece sanatlı bir üslupla eserini nasıl meydana getirdiği sorusu, önceki çalışmalarda da tartışılan bir konu olmuştur. Bu makale, bahsi geçen çalışmalarda zikredilmeyen Nuruosmaniye nüshasındaki, eserin rahibin nakli üzerine Veysî tarafından kaleme alındığını belirten kaydı tartışmaya açacaktır. Kaydın sahilliğini tarihsel ve metinsel verilerin yanı sıra kitap kültürüyle ilgili veriler, bulunan yeni nüshalar ve bilinen nüshaların yakın okuması ile değerlendirecektir. Makale, söz konusu eseri Osmanlı yazarlık kültürü bağlamında ele alarak örneğine az rastlanır bir gölge yazarlık ürünü olduğunu ortaya koyarken 17. yüzyılda mecmua derleme pratiklerine dair yeni bir örneklem de sunmuş olacaktır.

Abstract

In a literary compendium consisting of the renowned Ottoman prosaist Veysî's (d. 1037/1628) works, we find the work *Vak'a-i İslâm-ı Râhib*. Although attributed to Veysî, it is absent from extant sources. Written in the first person, the work is both a conversion narrative and a rejection of Christianity by an Athenian priest. Upon realizing that Christians intentionally misinterpret Biblical passages heralding the coming of a messenger, the priest travels to Istanbul and converts to Islam before Sultan Ahmed I. Since he relates in his work that he does not speak Turkish, earlier studies have questioned how he could have authored the work in such an extremely artful style in Turkish. This article will examine a record in the hitherto unstudied Nuruosmaniye manuscript naming Veysî as the one who transcribed the Athenian's account. The article uses historical and textual insights, material regarding book culture, newly discovered copies, and an in-depth readings of known copies to assess the record's authenticity. By situating the work within Ottoman authorship culture, this article will reveal that it to be a rare instance of ghostwriting in Ottoman literature and highlights seventeenth-century practices in compiling multiple-text manuscripts.

Anahtar Kelimeler

17. yüzyıl Osmanlı edebiyatı • Osmanlı kitap kültürü • mecmua • gölge yazarlık • Veysî

Keywords

17th century Ottoman literature • Ottoman book culture • multiple-text manuscript • ghostwriting • Veysî

Atıf | Citation: Benli, Şeyma. "Ghostwriting in Ottoman Literature: Athenian Priest Mehmed's Conversion Narrative as Transcribed by Veysî". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature* 65, no. 2 (2025): 396-414. <https://doi.org/10.26650/TUDED2025-1627487>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Benli, Ş.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Şeyma Benli seyma.benli@medeniyet.edu.tr

Extended Abstract

An Athenian priest, converted in the presence of Sultan Ahmed I, authored a treatise narrating his conversion narrative and refuting Christianity. First to examine this treatise was Tijana Krstic, who situated it in the broader context of conversion movements. Thereafter, Betül Avcı summarized the work, compiled a list of the academic works dealing with the treatise, and solidified its position within the literature. İrfan İnce and Fuat Aydın, who, after performing an in-depth analysis of it from the perspective of the history of religions, published the Latin transliteration and a modernized Turkish rendition of the text. These studies cite four separate copies of the treatise, three of which are in Süleymaniye (Reisülkütub [R] 800, 153–159; Ali Nihad Tarlan [T] 144/4, 57–60; Giresun [G] 171/3, 46–51) and one in the Austrian [A] National Library (N.F. 380, 227–231). Most of these studies indicate that the text's true author is, given its artistic style adorned with Persian poems and inclusion Islamic legal principles despite the priest's lack of Turkish, subject to debate. Although written in the first person, the treatise demonstrates that the priest did not write the work himself. These reasons, coupled with the explicit statement in the R and T copies that the work was written by Kâdî Maḥmūd b. Ḥasan, led İnce and Aydın to attribute it to him.

The Nuruosmaniye [N] 3292 copy, excluded in the aforementioned studies, contains a record stating that the work was written by Veysi based on the priest's narration. The certainty that both the conversion and the writing of the treatise occurred during his lifetime combined with the content and style that reflect Veysi's own provide strong evidence that he authored it. In addition, his acquisition of an Arabic copy of the Psalms after the priest's conversion and before writing the work not only reveals Veysi's interest in other religions and their scriptures but also reinforces the claim that he authored the work. Nevertheless, the key factor that strengthens our stance on this issue is found in the manuscripts themselves.

The strongest evidence that the work was recognized as Veysi's when it was written is that the R, N, and previously unstudied Istanbul University 10958 copy were compiled in the seventeenth century and consist solely of Veysi's works, that N is attributed to Veysi, and that R was compiled during Veysi's life. In this case, the mention of Kâdî Maḥmūd as the author in both copies necessitates interpretation. While it could indicate plagiarism, the ambiguity surrounding the work's compilation opens the door to alternative explanations.

It would therefore be beneficial to revisit the information in the N copy which states that "Veysi wrote it based on the narration of the Athenian priest." While Veysi is known to have served as a judge in Skopje for several years, there is no indication that he learned Greek during his tenure there. That being the case, it is unclear how he would have understood the Athenian well enough to be able to write a treatise narrated to him in Greek. It is clear that the content of the work is more than a life story, but rather a meticulous compilation of quotations from the Greek Bible, rendered in Arabic script, along with their translations and commentaries interspersed throughout the narrative, which suggests that the narrator and scribe engaged in multiple rounds of revision before publication. In this case, the most plausible conclusion is that Kâdî Maḥmūd contributed to the work as a translator or scribe before it being ultimately written by Veysi. We can assume that such a record was made in the two aforementioned copies either by Kâdî Maḥmūd himself or by someone familiar with the situation to document his contributions to the work.

Since it is uncommon for an Ottoman man of letters to engage in ghostwriting, this work is a striking example of Ottoman authorship culture. Whatever the priest's intentions, interpreted here as an effort to maintain the gains he had achieved during the reign of Ahmed I, that he employed Veysi—one of the era's most esteemed authors—demonstrates the depth of his desire. As such, including authorship culture within the growing corpus of studies on reading and writing culture in the Ottoman Empire, discussing the writing process and forms of authorship on a theoretical level, and categorizing them into a specific framework has the potential to expand horizons in the field of Ottoman book culture studies.

Giriş

İngilizce menşeli bir kelime olan ve ilk kez 1927'de kullanılan “ghostwriting” terimi, bir kişinin bir başkası adına yayımlanacak şekilde yazı yazması anlamına gelmektedir.¹ Türkçe literatürde hem -birebir çeviriyle- hayalet yazarlık hem de gölge yazarlık olarak ifade edilebilen terim, *TÜBA Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü*'ne “gölgeyazar” imlâsıyla girmiş ve “tanınmış bir kişinin anılarını, yaşamöyküsünü ya da düşüncelerini, onun adı altında yazan kişi”² şeklinde tanımlanmıştır. Gölge yazarlık, mevcut literatürde daha ziyade hukuk ve etik konulu çalışmalarda karşımıza çıkmakta ve bu çalışmalarda genellikle “bireylerin, özellikle de şöhret sahibi olan ya da olmayı amaçlayan veya başka türlü prestij/unvan elde etmeyi hedefleyen kimselerin yazı yazma konusundaki yeteneksizliğini veya vakitsizliğini bertaraf etmeye ve bunu da kazanç kapısına çevirmeye yönelik bir faaliyet”³ anlamında kullanılmaktadır.

Antik Yunan'da mahkemelerdeki davalarda kullanmak üzere yeteri kadar eğitilmiş olmayanların gölge yazar tutmasıyla ilk örnekleri görülen -ki avukatlık da bu şekilde ortaya çıkmıştır- bu durum⁴ hızlıca yayılmış ve Roma imparatorlarından Mısır firavunlarına, Güney Çin'deki Song Hanedanlığından (1127-1279) günümüz siyasetçilerine varıncaya kadar bu kişiler konuşma metinlerini üreten gölge yazarlar tutmuşlardır.⁵ Meşhur kimselerin yayımladıkları hatırat türü kitaplarda da gölge yazarlık pratiğine sıkça rastlanmaktadır.⁶ Edebiyat alanında ise hayalet yazarlık zaman zaman tartışılan bir konu olmuş, bu alanda hakkında belki de en çok spekülasyon üretilen kişi Shakespeare olmuştur. Oyunlarının başkaları tarafından yazıldığına dair iddialar etrafında önemli bir literatür meydana gelmiştir.⁷

Mevcut bilgilere göre, Mimar Sinan'ın (ö. 1588) vefatından hemen önce yazılan beş farklı otobiyografisi⁸ Osmanlı edebiyatında gölge yazarlık faaliyetinin öne çıkan tek örneği olabilir. Hepsisi de birinci tekil şahıs kipiyle yazılmasına rağmen bizzat Sinan tarafından kaleme alınmamıştır. Hatta *Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye* adını taşıyan otobiyografiler Sinan'ın arzusu üzerine, onun dilinden ama Sâî Mustafa (ö. 1004/1595-96) tarafından yazılmıştır. Diğer üçünün de aynı elden çıktığı tahmin edilmekte, fakat eserin yazar anlamında sahibi Mimar Sinan olarak sunulmaktadır.⁹ Dolayısıyla bizzat yazanın kimliği belli olsa da yapılan işi doğası gereği gölge yazarlık olarak nitelemek uygundur.

Bu makale ise Osmanlı edebiyatında gölge yazarlığa yeni bir örnek sunmaktadır. Söz konusu eser, 16. yüzyılın ikinci yarısında Atina'da doğup büyümüş, felsefe ve teoloji eğitimi almış bir rahibin 17. yüzyılın ilk çeyreğinde birinci tekil şahıs kipiyle yazılmış ihtida öyküsü ve aynı zamanda Hristiyanlığa reddiyesidir. Esere göre rahip, *Kitâb-ı Mukaddes*'te bir peygamberin geleceğini müjdeleyen ayetlerin yanlış yorumlandığı konusunda şüpheye düşer. Sorularına yanıt aramak için önce Balkan coğrafyasındaki bilge rahiplerle görüşür. Tatmin edici cevaplar bulamayınca Roma'ya gider ve dört yıl orada kalır. Aslında Hz. Muhammed'i müjdeleyen ayetlerin kasıtlı olarak Hz. İsa'yı müjdelediği şeklinde yorumlandığına kanaat getirir. Roma'da görüştüğü bir konfesör, rahibin şüphesini doğrulayarak ayetlerin kasten yanlış yorumlandığını itiraf eder ve eğer din değiştirmeyi düşünüyorsa bu topraklarda yapmaması gerektiğini, aksi takdirde canına kast edileceğini söyler. Rahip de ihtida etmek üzere İstanbul'a gelir. Sultan I. Ahmed'in hocası aracılığıyla sultanın

¹Bu terim henüz *TDK Güncel Türkçe Sözlük*'e girmemiştir. Tanım, *Merriam-Webster Dictionary*'de bulunan “ghostwrite” maddesine dayanılarak tarafımızdan Türkçe ifade edilmiştir. Erişim 10 Ocak, 2025, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ghostwrite>

²Erişim 11 Ocak, 2025 http://terim.tuba.gov.tr/ATS/index.php/w_anasayfa/search/?q=gölgeyazar&arama_options=2&szl=38%2C39%2C37&lng=1%2C2%2C3&relational_search=

³Pelin Karaaslan, “Gölge Yazarlık Sözleşmesi”, *Terazi Hukuk Dergisi* 15, no. 164 (2020): 765-766.

⁴Isaac Edward Catt, “Logography: An Appraisal of Rhetorical-Critical Implications” (Graduate Thesis, Missouri State University, 1973), 13, erişim 10 Ocak, 2025, <https://bearworks.missouristate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3494&context=theses>

⁵Catt, “Logography,” 14-18; John C. Knapp ve Azalea M. Hulbert, *Ghostwriting and the Ethics of Authenticity* (Palgrave Macmillan, 2016), 13-15.

⁶Jacques Presser, “Bir Tarih Kaynağı Olarak Hatırat”, çev. İsmail Hakkı Kadı, *Ceride* 1, no. 1 (2023): 151.

⁷Örneğin bkz. John Michell, *Who Wrote Shakespeare* (Thames and Hudson, 1996).

⁸Anılan eserlerin tam metinleri ve İngilizce çevirileri için bkz. Howard Crane ve Esra Akın, *Sinan's Autobiographies: Five Sixteenth-Century Texts, Introductory Notes, Critical Editions, and Translations*, ed. Gülrü Necipoğlu, (Brill, 2006).

⁹Crane ve Akın, *Sinan's Autobiographies*, 1.

huzurunda Müslüman olur. Bizzat sultan tarafından kendisine Mehmed adı verilir ve Müslüman kıyafeti giydirilir.¹⁰

Husûsî bir adı olmayan eser, sadece bir nüshada *Vak'a-i İslâm-ı Râhib* şeklinde isimlendirilmiştir. Altı nüshasını tespit ettiğimiz eserin hacmi, sayfa ebadı ve satır sayısına göre değişmekle birlikte ortalama 6-7 varak civarındadır. 17. yüzyıl Osmanlı nesir üslubuyla yazılmış, çoğunluğu Farsça olan birçok şiirle süslenmiş olan eser, *Kitâb-ı Mukaddes*'in o devirde cari Grekçe aslından yapılan Arap harfli ve harekeli alıntılar ile bunların Türkçe tercümelerini içermesi nedeniyle dinler tarihi açısından da dikkate değerdir.

Bu eser hakkında daha önce Tijana Krstic ihtida hareketleri bağlamında tarihsel bir inceleme yapmış,¹¹ ardından Betül Avcı eseri kısaca özetleyip literatürdeki önemine değinerek bibliyografik bir değerlendirme yapmış,¹² İrfan İnce ve Fuat Aydın ise eseri dinler tarihi perspektifinden detaylı bir şekilde inceleyerek transkripsiyonlu tam metnini dil içi çevirisiyle birlikte neşretmişlerdir.¹³ Söz konusu çalışmalar, ilgili risalenin üçü Süleymaniye,¹⁴ biri Avusturya Milli Kütüphanesi'nde¹⁵ olmak üzere toplamda dört yazma nüshası bulunduğunu haber verirler.¹⁶

Bahsi geçen yayınların çoğunda eserin aslında kim tarafından telif edildiği ve nasıl vücuda getirildiği tartışılan bir konu olmuştur. Zira ilgili eserin sonunda Atinalı rahibin “Zebân-ı Türkî tahrikine iktidârım yoğ-idi” sözleriyle Türkçe bilmediğini belirtmesi, birinci tekil şahıs kipiyle yazılmış olsa bile eseri bizzat kendisinin yazmadığını göstermektedir. Bu makale, hem önceki yayınlarda zikredilmeyen iki yeni nüshayı hem de bilinen nüshaları yakın okuma metoduyla inceleyerek eserin kimin elinden çıktığı meselesini aydınlatmaya çalışacaktır. Bunun için öncelikle literatürde var olan bilgileri değerlendirmek elzemdir.

1. Literatürde Risalenin Müellifine Dair Tartışmalar

Literatürde şimdiye kadar kullanılan dört nüshanın ikisinde (Avusturya ve Giresun) müellif ya da müstensihle işaret eden herhangi bir kayıt bulunmazken diğer ikisinde, Reisülküttap ve Ali Nihad Tarlan nüshalarının¹⁷ sonunda Kadı Mahmûd b. Hasan isminde bir zât tarafından “telif” edildiğine dair bir kayıt yer almaktadır:

Ḥarrartuhû bi'l-ibrâm fî şehri's-şiyâm min şuhûri sene erba'a ve şelâşin ve elf mine'l-hicreti'n-nebeviyye 'aleyhi efđalu't-taḥiyyeti ve ene'l-fakîr Maḥmûd b. Ḥasan el-Ḳādî mü'ellifuhû.¹⁸

[Bunu Hz. Peygamber'in -en yüce selam onun üzerine olsun- hicretinin 1034. yılının oruç ayında yoğun ısrarlar üzerine yazdım. Müellifi ben fakir Kadı Mahmûd b. Hasan.]

Bu kaydı Betül Avcı, kayda değer bir gariplik olarak niteler. Çünkü birinci tekil şahıs kipiyle yazılan eserde mühtedinin adı açıkça Mehmed olarak zikredilmektedir. Bunun yanı sıra bir mühtedinin babasının Müslüman ismi ve mesleğine sahip olmasını sıra dışı bulurken biyografik kaynaklarda bu isimde bir kadı bulamadığını

¹⁰Betül Avcı, “Atinalı Mühtedi Mehmed”, *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History, Ottoman and Safavid Empires* içinde, c. 10, ed. D. Thomas and J. Chesworth (Brill, 2017), 170.

¹¹Tijana Krstic, *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire* (Stanford University Press, 2011), 110-13.

¹²Avcı, “Atinalı Mühtedi Mehmed”, 168-171.

¹³İrfan İnce ve Fuat Aydın, “Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı: Bir Atinalı Mühtedi, Bir Osmanlı Kadısı”, *Sahn-ı Semân'dan Dârü'l-Fünûn'a: Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) – XVII. Yüzyıl* içinde, ed. H. Aydar ve A.F. Yavuz (Zeytinburnu Belediyesi, 2017), 507-578.

¹⁴Reisülküttap 800/2, 153-159; Ali Nihad Tarlan 144/4, 57-60; Giresun 171/3, 46-51.

¹⁵N.F. 380, 227-231.

¹⁶Avcı, “Atinalı Mühtedi Mehmed”, 170-171.

¹⁷Nüsha rumuzları bundan sonra sırasıyla A, G, R ve T.

¹⁸İnce ve Aydın, “Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı”, 566-567. T nüshasındaki kayıt R'deki ile birebir aynı olmakla birlikte sadece yıl farkı vardır. R'de 1034/1625, T'de ise 1035/1626 yılı verilmektedir.

da ifade etmektedir.¹⁹ Mühtedilerin, eğer babaları da ihtida etmemişse, künyelerinin çoğunlukla İbn Abdullah olarak kaydedildiği bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte gayrimüslim baba adını kullanmaya devam eden veya “Türkçe/ İslâmî” baba adı alanlar da vardır.²⁰ Hasan şeklindeki baba adı bu minvalde tevîl edilecek olsa bile metin içinde geçen Mehmed ismiyle kayıta geçen Mahmûd ismi birbiriyle çelişmeye devam etmektedir. el-Kâdî nispesini ise tevîl etmek mümkün görünmemektedir. Zira Atinalı Mehmed'in bir kadı olmadığı/olamayacağı açıktır.²¹ Ancak, yukarıda da değinildiği gibi, Atinalının Türkçe bilmemesi nedeniyle eseri kendisinin yazmış olması beklenemeyeceğinden bu tevilleri yapmaya lüzum kalmamaktadır.

İnce ve Aydın, ihtida ile eserin yazımı arasında geçen muhtemel sürede Atinalının Türkçeyi öğrenmiş olabileceği ihtimalini de değerlendirmekle birlikte bunun oldukça düşük bir ihtimal olduğunu belirtirler²² ki bu düşünce gayet makuldür. Zira eserin içinde Türkçe bilmediğini söylemesi, metnin yazımı sırasında hâlâ bilmediğini düşündürmektedir. Günlük konuşma dilini öğrendiği varsayılabilirse bile klasik nesir üslubuyla eser kaleme alması oldukça uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. Bu nedenle geriye Atinalının bir yazara anlatarak eseri yazdırdığı ihtimali kalmaktadır. Hem bu ipucundan hem de metin içinde Farsça şiirlerden yapılan alıntılar ile İslam hukuku kaynaklarından nakledilen bilgilerden hareketle İnce ve Aydın, bu eserin medrese eğitimi görmüş bir yazarın Atinalıdan duyduklarını Osmanlı elitinin zevkine hitap edecek şekilde kompoze ettiği sonucuna varırlar. Bu bakımdan Mahmûd b. Hasan isimli *kadın*ın bu eseri telif etmesini anlamlı ve makul bulurlar.²³

İnce ve Aydın, *kadın*ın adının geçtiği her iki nüshanın da, ancak özellikle T nüshasının, içerdiği hatalar sebebiyle otograf nüshadan hayli uzak olduğu görüşündedirler. Bu nüshalarda Kadı Mahmûd b. Hasan'ın adının yazılışına değinen İnce ve Aydın, bilinen en eski tarihli R nüshasında tahrir kaydının temme kısmından sonra, farklı bir hatla, metne verrev şeklinde yazıldığına dikkat çekerler.²⁴ Bu nüshanın nispeten daha az hata içermesinden hareketle İnce ve Aydın, “bir başkası tarafından müellif nüshasından istinsah edilip Kadı Mahmûd'a arz edilmiş olması[nın] ve temme kaydından sonra Kadı Mahmûd'un kendisini müellif olarak nitelendirdiği tahrir kaydının da eseri kompoze eden Kadı Mahmûd'a ait olması[nın] oldukça güçlü bir ihtimal”²⁵ olduğunu ileri sürerler.

Kadı Mahmûd b. Hasan'ın müellif olarak zikredildiği iki nüshada eserin nasıl yazıldığına dair bir bilgi ya da işaret bulunmamaktadır. Bununla birlikte İrfan ve İnce'nin, medrese eğitimi almış bir kişinin Atinalıdan duyduklarını yazdığı şeklindeki yazım süreci tahminlerini doğrulayan bir kayıt yalnızca Nuruosmaniye²⁶ nüshasında eserin hemen baş tarafında yer almaktadır:

Şehr-i Atinada bir rāhib-i kâ'il Tevrāt u İncil ü Zebûrî tetebbu' iderek hāzret-i server-i kâ'ināt 'aleyhi efdālu's-şalavātuñ na't-ı şerīfin bulup ve şerīatı sâ'ir edyānı nāsıh idüğün müşāhede itdükde merhūm u mağfūr leh Sultān Ahmed Hān huzūrında tāt-ı İslāmıla ser-efrāz olup rāhib-i müşārün ileyhūñ nakli üzerine Veysî Efendinüñ tahrir itdüğü sergüzeşt-i rāhibdür ki zikr olunur.²⁷

Ne var ki bu nüshada Kadı Mahmûd'un adı hiç geçmez ve risalenin Atinalı rahibin nakli üzerine Veysî tarafından kaleme alındığı açıkça ifade edilir. Veysî hem kadı hem de Osmanlı sanatlı nesir üslubunun en önde gelen temsilcilerinden biri olması nedeniyle İnce ve Aydın'ın belirttiği yazarlık şartlarını taşımaktadır.

¹⁹Avcı, “Atinalı Mühtedi Mehmed,” 169-170. Bununla birlikte Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 1048 numarada Mahmûd b. Hasan el-Kâdî'nin istinsah ettiği bir fetva mecmuasını tespit ettik, fakat 1122/1710-1 tarihli olduğu için (364^a) adı geçen kişi farklı biri olmalıdır.

²⁰Alpaslan Demir, “Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda İhtida Hareketleri,” *Gazi Türkiyat* 4 (2009): 202-203.

²¹Atinalının ihtida sırasındaki ileri yaşına dair spekülasyonlar için bkz. İnce ve Aydın, “Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı,” 514-515.

²²İnce ve Aydın, “Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı,” 519.

²³İnce ve Aydın, “Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı,” 521, 524, 534.

²⁴İnce ve Aydın, “Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı,” 516.

²⁵İnce ve Aydın, “Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı,” 516.

²⁶Bundan sonra N.

²⁷Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3292, vr. 323^b.

Ayrıca N nüshasının yanı sıra A ve G nüshaları ile yeni bulunan İstanbul Üniversitesi²⁸ nüshasında da Mahmûd b. Hasan'ın adının geçmemesi düşündürücüdür. Bu noktada önce Veysî'nin bu eseri yazmış olma ihtimalini tarihsel ve metinsel verilerle sorgulamak gerekecektir.

2. Tarihsel Veriler

Bir eserin bir müellife aidiyetini öncelikle eserin ve nüshanın tarih bakımından müellifin yaşadığı tarih aralığıyla uyumlu olup olmadığını kontrol etmek gerekir. Zira nüshadaki muhtelif kayıt ve mühürler, bahse konu müellifin henüz hayatta olmadığı bir döneme rastlıyorsa ya da metin içinde bahsedilen kişi veya olaylar müellifin vefatından sonrasına işaret ediyorsa o eser ile müellifin birbiriyle irtibatlı olamayacağı en başından ortaya çıkar.²⁹

Eserin yazılış tarihine dair kesin bir bilgi mevcut değilse de bilinen en eski tarihli nüsha 1034/1625 yılına aittir.³⁰ Bütün nüshalarda metin içinde Sultan I. Ahmed'den merhum olarak bahsedilmesi ve I. Ahmed'in 22 Kasım 1617'de vefat etmesi nedeniyle, İnce ve Aydın'ın da dikkat çektiği üzere, eser 1617-1625 yılları aralığında yazılmış olmalıdır.³¹ Veysî de 1628'de vefat ettiğine göre, eserin Veysî tarafından yazılması mümkün hâle gelmektedir.

Eserin yazımına zemin hazırlayan ihtida olayının ne zaman gerçekleştiğine dair konuyla ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalarda net bir tarih verilememiş, fakat bazı tahminlerde bulunulmuştur. Sultan I. Ahmed döneminde vuku bulduğu kesin olan olayın, sultan hocası vasıtasıyla gerçekleştiği yine metin içinde zikredildiği için sabittir. Sultan I. Ahmed'in hocası Nevî-zâde Atâyî'nin *Şakâ'yık* zeylinde Mustafa Efendi olarak gösterilmektedir.³² İnce ve Aydın, bu dönemde padişaha yakın iki Mustafa Efendi olduğunu, birinin Şeyhülislam Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (ö. 1015/1606), diğeri de padişahın imamı ve aynı zamanda bir Nakşî şeyhi ve tarihçi olan Mustafa Sâfî Efendi (ö. 1025/1616) olduğunu belirtirler.³³ Aynı yazarlar, iki ismin de padişah hocalığı yaptığına dair bilgi bulunmadığını, imamlığın hocalık kabul edilmesi durumunda ihtidanın Mustafa Sâfî Efendi'nin görev süresi olan 1608-1616 yılları arasında gerçekleşmiş olabileceğini söylerler.³⁴

Aslında hem Atinalının anlatısını destekleyecek hem bahsedilen hocanın Mustafa Sâfî olduğunu kanıtlayacak hem de nokta atışı bir tarih belirtmemize imkân sağlayacak tarihsel bir kaynağımız mevcuttur: Mustafa Sâfî Efendi'nin *Zübdetü't-Tevârîh* adlı eseri. Sultan I. Ahmed döneminde meydana gelen önemli olayları kronolojik olarak anlattığı bu eserinde Mustafa Sâfî, padişah imamı olduğundan ve padişahın da beş vakit namazı cemaatle kılmaya çok dikkat ettiği³⁵ için devamlı surette onun yanında bulunduğundan bahseder.³⁶ Dolayısıyla Mustafa Sâfî'nin ya şahit olduğu ya da birinci ağızdan işittiği olayları yazarak meydana getirdiği bu eser,³⁷ dönem araştırmalarında mutlaka kullanılması gereken bir kaynak hüviyetindedir. Nitekim Atinalı

²⁸İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, 10958. Bundan sonra İÜ.

²⁹Adam Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, çev. Ali Benli ve M. Cüneyt Kaya (Klasik Yayınları, 2017), 323.

³⁰Avusturya nüshasında eserin hemen bitiminde "temmeti'l-kitâb bi-'avni'llâhi'l-vehhâb sene selâse ve 'işrin" (23) yazılıdır. Gacek'in de dikkat çektiği üzere, 11/17. yüzyıl itibarıyla yılların yazımında kısaltmaya gidilmiş ve bin sayısı genellikle atılır olmuştur. Bu nedenle 1036 yerine 36, 1157 yerine 157 yazılabilirdi (*Arapça Elyazmaları*, 320). Buradan hareketle yukarıdaki 23'ü 1023/1614-1615 olarak düşünmemiz gerekecektir. Flügel, hazırladığı katalogta bu tarihi 1123/1711 şeklinde kaydetmiştir (*Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Bd. 3 [Dr. und VerL. der. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1867], 501). Flügel'in 1023 olan tarihi 1123 olarak okumasına rağmen devamında nüshanın, dolaylı kanıtlardan hareketle bir önceki yüzyıla ait olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir (*Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften*, 501). Nüshanın bulunduğu Avusturya Milli Kütüphanesi'nin güncel katalogunda 18. yüzyıla tarihlendirilmiş, Krstić de, muhtemelen bu bilgiye dayanarak, nüshanın 18. yüzyıla ait olduğunu belirtmiştir ("Reading Abdallâh B. Abdallâh al-Tarjuman's Tuhfa (1420)", *Al-Qantara* XXXVI, no. 2 (2015): 353). Nüsha içindeki kaydı dikkate alacak olursak bilinen en eski tarihli nüshanın Avusturya nüshası olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu durumda başka bir çelişkiyle karşı karşıya kalırız. Eğer eser belirtilen tarihte istinsah edildiyse bu, Sultan I. Ahmed'in henüz hayatta olduğu bir dönemde metin içinde kendisinden merhum diye söz edilmesi anlamına gelir ki bunu kabul etmek mümkün değildir. Dolayısıyla Flügel'in 1123 okumasını kabul etmek durumundayız.

³¹İnce ve Aydın, "Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı", 516.

³²Nevîzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik: Nevîzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, c. 2, haz. Suat Donuk, (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 1555.

³³İnce ve Aydın, "Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı", 514.

³⁴İnce ve Aydın, "Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı", 514-515.

³⁵İbrahim Hakkı Çuhadar, *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i*, c. 1 (TTK Yayınları, 2003), LXXX.

³⁶Çuhadar, *Mustafa Sâfî*, c. 1, XXII.

³⁷Çuhadar, *Mustafa Sâfî*, c. 1, XLIV-XLV.

rahibin anlatısını inceleyen çalışmalarda kullanılmamış olan bu eser tam da Atinalıdan bahsetmekte ve karanlıkta kalan kimi noktaları aydınlatarak bilgilerimizi güncellemektedir:

Râkımü'l-ḥurûf fakîrû'l-mu'terif bi't-taḫşîr eydür ki bu kitâbı müşgîn-nikâbdan işbu mahallî tesvîdden on beş gün mukaddem Muḥammed nâm bir kimesne menzile gelüp birkaç gün zâyf oldu ki kemâ-bîş on yıldan evvel naşrânî olup ve metâvî-i İncilde nu'ut-ı cemîle-i server-i enbiyâ ḥazret-i Muḥammed Muştâfâ şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem bulup mahzâ bu mebhâşî taḫkîk ve nüşḥa-i İncilini i'tikâdî ḥasebince enâcîl-i şâhiḥa ile mukâbele ve taṭbîk için râh-ı deryâ ile frengistâna ve andan papanın maḥarri olan Romaya varup ve anda sıḥḥat-i kitâbını taşdıḳ ve bu vâsiṭa ile mühtedî-i ṭarîk-i tevfiḳ olup se'âdet-i îman ile müstes'ad ve şeref-i İslâm ile müşerref olmuştur. Pes ol zâyf-ı mükerrrem dîn-i İslâm aḥkâmından her emr-i muḥkem ve her nev' hükm-i mübremde, ki ba'zî aña müştebih ü mübhem idi, bu fakîr ile mufâvaḫa ve su'âl eylediği mesâ'ilde mücâb oldukça ḳabûl min ḡayrı mu'âraza eyledigün'den 'akîdesine ḥüsn-i zann ve sıdḳ-ı maḳâlîne i'tikâd-ı ḥâsen idicek diyâr-ı firengde müşâhede ve ol ṭavâ'if-i bî-ferhengde mu'âyene eylediği aḥvâlden su'âl itdigimde iki ma'nâdan ḥaber virdi ki birisi ba'de's-su'âl ve birisi bi-lâ-su'âl beyân eylemiştir...³⁸

Buna göre Mustafa Sâfî, bu satırları yazmasından 15 gün önce -Atinalının anlatısıyla birebir örtüşen- Mehmed'in gelip onun evinde birkaç gün misafir olarak konakladığını söyler. Aşağı yukarı 10 yıl kadar evvel Hristiyan iken Hz. Muhammed'in övgüsünü/ müjdesini İncil'de gördüğünü, bu bilginin peşine düşerek deniz yoluyla Roma'ya gittiğini, burada şüpheden arınarak İslâm'ı seçtiğini ifade eder. Değerli misafir olarak nitelediği Atinalının, zihninde muğlak kalan İslâm'a dair kimi ayrıntıları kendisine sorduğunu ve verdiği cevapları itiraz etmeden kabul ettiğini belirtir ve Frengistan'dan şahit olduğu durumlara dair bilgi aldığını yazar.

Bu kısa ve fakat pek mühim pasaj, eserde bulunmayan, dolayısıyla ilgili literatürde dolaşıma girmeyen ayrıntılar verir. Mustafa Sâfî'nin verdiği bilgiye göre, Atinalı Mehmed aslında İstanbul'a gelmeden yaklaşık 10 yıl önce Müslüman olmuştur. Aradan onca yıl geçmesine rağmen Atinalının saraya gelip sultanın huzurunda tekrar kelime-i şehadet getirmesinin arkasında şu an için bizce meçhul olan maddi/dünyevi bir beklentisinin olduğu açıktır. Mustafa Sâfî de bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Kesriye kasabası civarında bulunan Hurpişte'den geldiği³⁹ için Atinalı Mehmed'in memleket yakınlığı ve muhtemelen dil birliği vesilesiyle kendisiyle bir yakınlık kurmaya çalışarak devletin zirvesine ulaşmaya çalıştığı ve bunda da başarılı olduğu görünmektedir. Zira, daha önce de belirtildiği gibi, ihtida merasimi Mustafa Sâfî aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Mustafa Sâfî bu olayı 1017/1608-9 yılına ait olaylar içerisinde anlatmasına rağmen bu her zaman olayın 1017 yılında gerçekleştiği anlamına gelmeyebilir. Çünkü Mustafa Sâfî'nin, eserini günü gününe yazmadığını, olayların üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra yazabildiğini ya da temize çekebildiğini ve bu sebeple başlık atılan yıl ile yazılan yılın uyuşmadığı örnekleriyle vakidir.⁴⁰ Ancak alıntının başında Atinalının "işbu mahallî tesvîdden on beş gün mukaddem" geldiğini söylerken kullandığı "tesvîd" kelimesi henüz temize çekilmemiş karalama anlamına geldiğinden Atinalının 1017'de geldiğini söyleyebiliriz.⁴¹ Risalenin 1617'den sonra yazıldığı

³⁸Çuhadar, *Mustafa Sâfî*, c. 2, 121. Alıntının devamında Sâfî Mustafa, Frengistan'ın uzak beldelerine kadar Hz. Muhammed'in peygamberliğinin haberinin ulaşip ulaşmadığını Atinalıya sorar. O da yeminler ederek, Frenklerin Hz. Muhammed'i kendi evlatlarını tanıır gibi tanıdıklarını söyler. Kur'an'ın Arapça ya da yerel dillere çevrilmiş halinin oralarda bulunduğunu, bazı insanların ahir zamanda Müslümanların Alman ülkesini fethedeceklerine inandıklarını haber verir. Hatta bazı bilgilerle tanıştığını ve bunların da tıpkı kendisinin gördüğü gibi Tevrat, İncil ve Zebur'da Hz. Muhammed'in vasıflarının anlatıldığını görebildiklerini, ancak ölüm korkusuyla kimseye bir şey söyleyemediklerini belirtir. Öyle ki düşüncelerini paylaştığı bazı kimseler onun da can güvenliğinin tehlikeye düşeceğini, bu sebeple İslâm diyarına gitmesi gerektiğini söylemişlerdir (Çuhadar, *Mustafa Sâfî*, c. 2, 121). Atinalı, ayrıca, Roma'da iken Kızılbaş elçilerinin "ehl-i İslâm"a karşı ittifak kurmak için Papa ile anlaşmaya geldiklerini gözüyle gördüğünü, Mustafa Sâfî sormadan söyler (Çuhadar, *Mustafa Sâfî*, c. 2, 121-122). Bundan sonra Mustafa Sâfî Kızılbaşlarla olan mücadeleye dair bazı malumatlar vererek devam eder, tekrar Atinalıdan bahsetmez. Öncesinde de Kızılbaşların Frenklerle Osmanlıya karşı nasıl birlikte hareket ettiklerini anlatmaktadır (Çuhadar, *Mustafa Sâfî*, c. 2, 120-121). Bu nedenle Mustafa Sâfî'nin, rahibin ihtidasını özel olarak anlatma niyetiyle değil de bu bilgileri teyit edici bir anlatı olarak eserine aldığı izlenimi uyanmaktadır.

³⁹Nev'îzâde, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, c. 2, 1502.

⁴⁰Çuhadar, *Mustafa Sâfî*, c. 1, XXVII.

⁴¹Temize çekilmiş son versiyonunun ise ilgili pasajın iki sayfa öncesinde, yine 1017 olayları anlatılırken "inşallah min ba'd zikr olunacağı vech üzere 'işrîn ve elf cumâde'l-ülâsının yigirmi beşinci günü (20 Cumâde'l-ülâ 1020/5 Ağustos 1611) deryâ-yı rahmet-i Hakk'a gark olan

bilindiğinden ihtida ile risale yazımının arasında en az 8-9 yıllık bir zaman aralığı olduğu ortaya çıkar. Bu durum mühtedilerin ihtida süreçlerini anlatan ve aynı zamanda eski dinlerine reddiye özelliği taşıyan risaleleri, İnce ve Aydın'ın belirttiği üzere, çoğunlukla bir müddet sonra, kendilerinden talep edilmesi hâlinde ya da içinde bulundukları koşullar gereğince yazdıkları⁴² bilgisiyle de örtüşmektedir.

Atinalının zaten ihtida ettiği hâlde yıllar sonra I. Ahmed huzurunda ihtida merasimi düzenletmesiyle bir şeyler elde etmeyi umduğu gibi onun vefatından sonra bir de “sergüzeşt”ini “tahrir ettirerek” I. Mustafa (salt. 1617-18, 1622-23) veya II. Osman (salt. 1618-1622) dönemlerinden birinde ya da bir ihtimal IV. Murad'ın (salt. 1623-1640) hükümrânlığının ilk bir-iki yılında yine bir beklenti içine girdiğini gösterir. Nitekim eserin tahririni herhangi birine değil, daha yaşarken inşâsının letafetiyle nam salmış Veysî'ye yaptırması yine bu amaca uygun bir tercih olarak görünmektedir.

Tekrar eserin yazımına dönecek olursak; yazımın 1026/1617-1034/1625 yılları arasına tekabül ettiği kesin olduğundan Veysî'nin bu dönemde nerede olduğu ve ne yaptığı sorusu önem kazanmaktadır. Nev'îzâde Atâyî'nin verdiği bilgiye göre, 1015 ortalarında Üsküp'e, 1019 Safer ayında Tırhala kazasına tayin olmuştur.⁴³ Dolayısıyla ihtida merasiminin gerçekleştiği dönemde Veysî'nin Üsküp'te görevli olduğunu söyleyebiliriz. Eserin yazılmış olabileceği en erken tarih 1026'da ise Veysî mazul olabilir. Zira 1024 Receb'inde Üsküp'e dördüncü kez atandığı, sene tamamında yerine Kemâlzâde'nin geçtiği ve 1027'de tekrar Üsküp'e atandığı belirtilmektedir.⁴⁴ 1029'da bu görevinden azledilmiş, 1030 Safer'inde İstanbul'a gelip Sadrazam Güzelce Ali Paşa'nın himmetiyle ikinci gün Üsküp'e altıncı kez atanmış. 1031 Şaban'ında Rodos'a nakledilmiş, 1032'de İstanbul'a gelmiş, kendisine Gümülcine kazası tevcih olunmuştur. Lakin bir ay sonra bu mansıp Tophaneli Salih Efendi'ye verilince buna dair feryadnamelerinin mecmualarda dolaştığını Nev'îzâde Atâyî haber vermektedir.⁴⁵ 1034 Cemadiyelulasında Ganîzâde Efendi'nin himmetiyle Üsküp'e yedinci kez atanmış, 1036 Muharrem'inde bu görevden ayrılmış ve 14 Zilhicce 1037'de (15 Ağustos 1628) Üsküp'te vefat etmiştir.⁴⁶ Veysî'nin Atinalı ile yollarının nerede, hangi kanalla, nasıl kesiştiği hakkında ne yazık ki bir bilgiye sahip değiliz. Ancak İstanbul'da karşılaştıkları varsayılırsa Veysî'nin bir görevinin bulunmadığı 1026-1027 (1617-1618) ya da 1032-1034 (1622-1625) aralığında tanışmış ve anlatıyı yazıya aktarmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Sultan I. Ahmed'in 1026/1617 yılında vefat ettiğini anımsarsak Atinalının bu padişah döneminde elde ettiği kazanımları devam ettirmek ya da daha zayıf bir ihtimalle o dönemde nâil olamadığı isteklerine yeni dönemde ulaşmak için vefatın hemen akabinde böyle bir eser yazdırması, bu eser vasıtasıyla kendini hatırlatma ihtiyacı hissetmesi makul görünmektedir. Bu nedenle eserin, padişahın vefatının hemen ardından, 1617-1618 aralığında yazılmış olabileceğini ileri sürebiliriz.

3. Metinsel Veriler

Metinsel veriler, daha ziyade incelenen eserin üslup ve muhtevasının, ilgili müellifi yansıtır yansıtmadığıyla alâkalıdır. Şair ve münşi kişiliğinin bir sonucu olarak divanı ve münşeâtı bulunan Veysî, Mısır'ın Amr b. Âs tarafından fethini anlatan *Fütûh-ı Mısır*, Arap diline dair eseri *Merace'l-Bahreyn*, siyâsî nasihatname hüviyetindeki *Hâb-nâme*, İslam'ın beş şartının kişileştirilip tartıştırıldığı bir münazara metni olan *Mübâhât* ve son olarak bir siyer de kaleme almıştır. Buradan yola çıkarak Veysî'nin edebî kariyerinde işlemeyi tercih ettiği konuların dinî, hikemî, tarihî ve ilmî nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan bir rahibin ihtida öyküsünü yazmak Veysî'nin genel profiline oldukça uygun görünmektedir. Üslup açısından ise ihtida anlatısı ile Veysî'nin diğer eserlerinin konuşma ya da hitap içeren kısımlarından seçilen aşağıdaki örnekler daha net bir fotoğraf sunabilir:

Murad Paşa" ifadesinden bu tarihten sonra tamamlandığı anlaşılır. Bu ihtimalden hareket edilecek olursa ihtida merasiminin Ağustos 1611 ile eserin tamamlandığı 1023/1614 (Çuhadar, *Mustafa Sâfi*, c. 1, XXVIII) yılları arasında gerçekleştiği söylenebilir.

⁴²İrfan ve İnce, “Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı”, 509.

⁴³Nev'îzâde, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, c. 2, 1756-1757.

⁴⁴Nev'îzâde, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, c. 2, 1757.

⁴⁵Nev'îzâde, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, c. 2, 1757.

⁴⁶Nev'îzâde, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, c. 2, 1757.

Fütûh-ı Mısır	“Emirü'l-mü'minin 'Ömerü'l-faruḡ raḍıyallāhu 'anh ayıtdı, ey 'Amr, zimām-ı maṭıyye-i tedbîrün kâ'id-i kaḏāya teslîm eyle tā ol zamāna deḡin ki âstāne-i ḥılâfetden saña mektûb vara. Eger mektûb ser-ḥadd-i arz-ı Mısr fersûde-i senâbikü'l-ḥayl-ı ḡuzât olmadın vâsıl olursa girü bu cânibe imâle-i licâm-ı inşırâf kılasın ve eger ser-ḥıttâ-ı Mısr merkûz-ı rekiz-i rimâḥ-ı 'asker olduḡdan şoñra varursa müsta'in-i cenâb-ı Rabbü'l-'âlemin olup, <i>beyt...</i> ” ⁴⁷
Mübâhât (Şehâdet-nâme)	“Ey cümle 'ibâdât gerçi her biriñiz mücib-i in'ıtâf-ı e'inne-i sa'âdât ve müstelzim-i teveccüh-i devlet-i dîn ü dünyâsız ve siz ki şaḥîfe-i teşbîb-i mübâhâtta birer dîbâce-i zîbâce ki semt-i yabana getürdîñiz, dil-pesend getürdîñiz ve 'arz-ı kâlâ-yı sitâyışde şandûka-i dânişden birer manzûme-i cevher ki ḥarâc-gâh-ı belâgate yetürdîñiz, dil-firîb yetürdîñiz. Ammâ bugün ben ol muḡarreb dergâhımdır. Bu beytim ki dîvân-ḡâne-i kibriyâda cümleñize vâsıta-i ḡabûl benüm.” ⁴⁸
Hâb-nâme	“Muḡtedâ-yı şîrzime-i ḡasûd olan Üşyü' nâm kâfiri hem-reng-i şûret-i mesîḡa göstermekle ol bed-baḡt küşteniyi cellâdân-ı bî-rahma aḡz itdirüp kenâre-i siyâset-gâha götürdüler. Üşyü'-ı Yehûdî her ne ḡadar ḡüş-ḡırâş-ı feryâd olup bre meded hey ben 'İsâ bin Meryem degilim. Siziñ dinde müşkil-küşâñız olan Üşyü'um diyegördü. Kimse iltifât itmeyüp mühimmât-ı şalb u siyâset-gâhda ve lüzüm-i teşmirde ihtimâm-ı külliden şoñra kilâb-ı ḡadîdül-enyâb-ı benî İsrâ'îl ḡüşe-be-ḡüşe dendân-ı ser-tiz-i ḡün-âlûdlarıyla gerdünde ne ḡadar 'İsâ-perest mü'min ü muvaḡḡid var ise şad-pâre itmekle arâzi-i muḡaddese dükkân-ı ḡaşşâba döndükde mi 'âlem ma'mûr u âbâdân idi?” ⁴⁹
Dürretü't-Tâc	“Yâ Rasûlallâh gerçi reh-nümün-i 'inâyet-i Perverdigârıla ḡürize-i ḡalâlet ser-ḡeşteliginden ḡalâş olup şâh-râh-ı hidâyete yitdim. Lâkin dergâh-ı râfet-penâh-ı seyyidül-mürselinden niyâz-mendin ki nâḡce-i 'anber-şemîm-i İslâmî daḡı 'ıtr-sây-ı şâme-i Yehûd-ı ḡasûd olmadın benim ḡilye-i vücûdum olan meḡâsin-şiyem ü 'âdetimi ve emr-i dinde rûtbe-i şalâbetimi rû'esâ-yı millet-i Yehûddan nihâñi istikşâ buyurasız. Zîrâ şîrzime-i Yehûd-ı bed-bûd bir ḡavm-i bühtân-pesend ve iftirâ-ḡüydur. Benim ḡalka-be-ḡüş-ı Sultânül-enbiyâ olduḡımı duyduḡda muḡarrerdür ki ḡaḡkımda niçe nâ-şinide müfteriyât-ı nâ-müvecceḡ söyleyeceklerdür didi.” ⁵⁰
Vak'a-i İslâm-ı Râhib	“Ey ümmet-i 'İsânun derd-nâki, eger âyin-i pederân ile mezheb-i Hıristiyânî mürâ'âtında râsiḡ-dem iseñ ol ki zebân-zede-i te'vîl pişine kândır, ma'lûmdur, râh-ı taşvîbde şâbit-kadem ol ve ger ne ta'rîz-bend-i ḡabṭ ve ḡalâl-i tevciḡ olup taḡṭî'e-sâz-ı ictihâd iseñ <i>naẓm</i> Müstemi' bâş ve ḡüş bâ men dâr neşr zâhir bu ḡurûf u elfâzın me'ânî-i mevzû'ası müte'ayyindür, ma'nâ-yı âḡar taḡmiline imkân yokdur. Pes bu taḡdîrce mâ-şadaḡ-ı nuşûş me'a ḡaṭ'i'n-naẓar 'anî'l-'avâriz kim idüḡi ma'lûm u mañşûşdur. Şiyânet-i pederân için kenef-i te'vîle ilticâ olunmuşdur. Eger şavn-i zeyy-i pederî, ki muḡtezâ-yı ḡamiyyet-i beşeridir, murâdîñ ise fe-bî-hâ ve illâ diyâr-ı Frenciyyede perde-ber-endâz-ı âyin olup 'âlem-efrâz-ı dîn-i İslâm olmaḡ fedâ-yı ser itmeḡe mevkûfdur, sen bilürsün.” ⁵¹

Bu örneklerde müşahade edilen Arapça kalıp ifadeler ve Farsça terkiplerle örülü uzun cümleler; bağlaç, fiil ve zamirlerle sınırlı Türkçe kökenli kelimeler ve eserlerin bütününde görülen çok sayıda Farsça şiir iktibasları Veysi'nin kullanmakta olduğu sanatlı nesir üslubunu tam olarak yansıtmaktadır. İhtida anlatısının bu bakımdan diğer eserlerle üslup bakımından benzeştiği görülmektedir. Dolayısıyla muhteva ve üsluba dair veriler de eserin Veysi'ye aidiyetini desteklemektedir.⁵²

Bununla birlikte bazen tarih de tutsa, üslup ve ele alınan konular müellifin çizgisine uygun da olsa acele karar vermemek gerektiğini yine Veysi'ye atfedilen *Gurretü'l-Asr fî Tefsîri Sûrati'n-Nasr* adlı eser örneğinde görebiliriz. İlk olarak Bursalı Mehmed Tahir'in zikretmesiyle literatüre giren bu atıf⁵³ daha sonra yaygınlık kazansa da Süleyman Çaldak'ın dikkatiyle eserin Veysi'ye değil Adanalı Hüseyin Âlî Efendi'ye (ö. 1058/1648)

⁴⁷Süleyman Çaldak, “Veysi'nin Fütûh-ı Mısır Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 22 (2024): 133.

⁴⁸Sevinç Musayeva, “Şehâdet-nâme-i Veysi (İnceleme-Tenkitli Metin)”, (Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, 2015), 72, Ulusal Tez Merkezi (417561).

⁴⁹Mustafa Altun, *Hâb-nâme-i Veysi*, MVT Yayınları, 2011, 57.

⁵⁰Nuran Öztürk, “Siyer Türü ve Siyer-i Veysi: Dürretü't-Tâc fî Sireti Sâhibi'l-Mi'râc”, (Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997), 315-316, Ulusal Tez Merkezi (612988).

⁵¹R 159^a; İnce ve Aydın, “Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı”, 565.

⁵²“İstanbul Kasidesi” olarak bilinen ve literatürde Veysi'ye atfedilen şiirin ona ait olamayacağını düşünen araştırmacılar üslup ve muhtevadan yola çıkarak bu sonuca varmışlardır. Bkz. M. Fatih Köksal, “Üveysi'nin Veysi'ye Atfedilen Ünlü Kasidesi (Önem, Tarihçe, Sorunlar, Metin)”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 33 (2024): 17-18; Süleyman Çaldak, “Veysi,” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2014, güncelleme: 2020), erişim 29 Eylül, 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/veysi-uveys-celebi-uveys-mehmed>; Baki Tezcan, “From Veysi (d. 1628) to Üveysi (fl. ca. 1630): Ottoman Advice Literature and Its Discontents”, *Reforming Early Modern Monarchies: The Castilian Arbitristas in Comparative European Perspectives* içinde, ed. S. Rauschenbach and C. Windler, (Harrasowitz Verlag, 2016), 149. Köksal bu kaside hakkında oldukça detaylı bir makale neşrettiğinden burada literatür tekrarına lüzum görülmemiştir. Daha fazla bilgi için adı geçen makaleye müracaat edilebilir.

⁵³Rabia Çalış, “Veysi'ye Atfedilen Gurretü'l-Asr fî Tefsîri Sûrati'n-Nasr Adlı Eser (İnceleme-Çeviri Yazılı Metin-Tıpkıbasım)” (Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, 2022), 60-61, Ulusal Tez Merkezi (756954).

ait olduğu tespit edilmiştir.⁵⁴ Zira metin içinde müellifin Adana'da doğup büyüdüğü, *Güldeste-i Belâgat* adlı bir eser yazdığı, “üç bin akçe tımar ile emekli” edildiği şeklindeki bilgiler Veysî'nin hayatıyla hiçbir şekilde uyuşmamaktadır.⁵⁵ Dolayısıyla metin içindeki ipuçlarına da mutlaka dikkat edilmelidir.⁵⁶ Ancak Atinalının anlatısı onun dilinden nakledildiği için eserde Veysî'ye dair bir iz bulunmamaktadır. Bu nedenle bu örnekte tarihsel ve metinsel verilerden daha fazla kanıt ihtiyacı olduğu açıktır. Kitap kültürüne dair verilerin yanı sıra hem daha önce bilinen hem de yeni bulunan nüshaları bir bütün olarak değerlendirmek yararlı olacaktır.

4. Kitap Kültürüne Dair Veriler

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler Koleksiyonu NEKAY01836 numarada bulunan Arapça bir Zebur tercümesi bize dikkat çekici başka bir pencere açmaktadır. Çok özenli bir hatla, kırmızı ve siyah mürekkeple yazılmış olan bu nüshanın 1^b sayfasının derkenarında “min kütübî'l-'abdi Veysî sene 1021”⁵⁷ şeklinde bir temellük kaydı bulunmaktadır. Mezkr kayıtları, Zebur nüshasının 1612/1613 yılında Veysî'nin kitaplığına girdiğini göstermektedir. Eserin yazımından önce edinilen bu kitap Veysî'nin diğer kutsal kitaplara zaten ilgi duyduğunun ve belki de bu ilgi sebebiyle Atinalının hikâyesini yazmaya karar verdiğinin veya yazmayı kabul ettiğinin bir işareti olarak okunabilir.

5. Nüsha İncelemeleri⁵⁸

Söz konusu risalenin Veysî tahriri olduğunu ifade eden yegâne nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu 3292 numarada kayıtlı mecmuadır. Zahriyesinde 1754-1757 yılları arasında hüküm sürmüş III. Osman'a ait vakıf kaydı ve mührü ile İbrahim Hanîf'e ait 1156/1744 tarihli teftiş mührü bulunmaktadır. Mecmua son derece düzenlidir, aynı elden çıkmadığı ve her eser ayrı ayrı başlıklandırılmıştır. Nüshada sırasıyla *Dürretü't-tâc fî sîreti sâhibi'l-mî'râc* (1^b-248^a) adlı siyer kitabı,⁵⁹ *Mübâhât-ı Ferâiz-i Hams* (250^a-276^a),⁶⁰ *Vak'a-i Şemmâs der-meyân-ı Amr b. el-Âs ve Kissa-i Feth-i Mısır der-zamân-ı Ömer* (278^b-289^b),⁶¹ *Hâb-nâme* (300^b-321^b),⁶² konumuz olan *Vak'a-i İslâm-ı Râhib* (323^b-331^a) ve *Terceme-i Müellif-i Hâze'l-Kitâb* (332^b-336^a) başlığıyla Nev'îzâde Atâyî'nin *Şakâyık* zeylindeki Veysî maddesi yer almaktadır.

Görüldüğü üzere mecmua, Veysî'nin yazdığı bütün Türkçe mensur eserlerin -mektuplar hariç- bir araya toplandığı bir mecmuadır. Mecmuada Veysî'nin *Merace'l-Bahreyn* isimli Arapça eseri ile divanı ve manzum hicviyesinin yer bulamaması, klasik dönem Osmanlı nesrinin öne çıkan isimlerinden biri olan Veysî'nin Türkçe mensur eserlerinin bir araya toplandığı bir mecmua oluşturulmak istendiği şeklinde yorumlanabilir.

⁵⁴Süleyman Çaldak, “Gurretü'l-'Asr fî Tefsîri Sûreti'n-Nasr (Âlî, Adanavî Hüseyin Âlî Efendi)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, (Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2022), erişim 6 Ocak 2025, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gurretu-l-asr-fi-tefsiri-sureti-l-nasr-ali-adanavi-huseyin-ali-efendi>

⁵⁵Çaldak, “Gurretü'l-'Asr”. Çaldak, eserin bilinen iki nüshasından birinde, Esad Efendi 3635'te, nüshanın Veysî adına kayıtlı olduğunu belirtmektedir (“Gurretü'l-'Asr”). Ancak nüshanın zahriyesinin baş tarafında Vehbî Efendi yazmaktadır. Bu isim muhtemelen Veysî Efendi şeklinde okunup kataloğa bu şekilde eklenmiş olmalıdır.

⁵⁶Müellif-eser tespitinde çeşitli ipuçlarından yararlanmanın edebiyat tarihi yazımına ne denli katkı sağlayabileceğine dair bir derleme çalışması için bkz. Ahmet Akdağ, “Klasik Türk Edebiyatı Metin İncelemelerinde Müelliflerle İlgili Hususların Tespitinde Karinelerin Önemi Dair”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 34 (2023): 330-348.

⁵⁷Nüshaya şu adresten erişilebilir: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/AY/nekay01836.pdf>

⁵⁸Burada öncelikle yeni bulunan iki nüsha ayrıntılı bir şekilde tanıtılacaktır. Diğer dört nüsha, bahsedilen önceki çalışmalarda tanıtıldığı için sadece öne çıkan özellikleriyle zikredilecektir.

⁵⁹Hiz. Muhammed'in hayatını konu edinen bu eser Veysî'nin en meşhur eseri olup tamamlanmasına ömrü vefa etmediğinden üzerine pek çok zeyil yazılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Öztürk, “Siyer Türü ve Siyer-i Veysî”, 1997.

⁶⁰Nüshada *Vak'a-i Şemmâs* ile *Hâb-nâme* arasında *Kissa-i Yüsuf* [u] *Züleyha* (292^b-295^a), *Hikâyet-i Hazret-i İbrahim Aleyhisselam* (295^b-297^a) ve *Hikâyet-i Dâvud Aleyhisselam* (297^a-299^a) başlıkları da yer almaktadır. Fakat bunlar aslında *Mübâhât*'in devamı olan parçalardır. Karş. Musayeva, “Şehâdet-nâme-i Veysî”, 2015.

⁶¹Tıpkı ihtida anlatısında olduğu gibi, bu eserin başında da Veysî'ye ait olduğunu belirten bir kayıt bulunmaktadır. Süleyman Çaldak'ın verdiği bilgiye göre, Veysî'nin ilk kalem tecrübesidir ve Mısır'da görevli olduğu vakit, 1000/1591-2'de Okuçuzâde Mehmed Paşa'nın isteği üzerine yazılmıştır. Bkz. Çaldak, “Veysî'nin Fütûh-ı Mısır Adlı Eseri”, 119.

⁶²1022/1613-14'te yazdığı ve Sultan I. Ahmed'in sadrazamı Nasuh Paşa'ya takdim ettiği bir diğer meşhur eseridir. Bkz. Ahmet Tunç Şen, “A Mirror for Princes, A Fiction for Readers: The Habnâme of Veysî and Dream Narratives in Ottoman Turkish Literature”, *Journal of Turkish Literature* 8 (2011): 43.

İki ciltten oluşan siyerin ilk cildinin sonundaki Arapça kayda göre Sun'ullâh b. Mahmûd b. Şeyh Ahmed tarafından yazımına 21 Receb 1086/11 Ekim 1675'te başlanmış ve aynı senenin Ramazan'ının (Kasım) başlarında tamamlanmıştır.⁶³ Bu kayıta çok daha dikkate değer bir bilgi bulunmaktadır. O da nüshanın bilgili ve erdemli kişilerin rağbet ettiği bir nüsha olduğunun, çünkü müellif hattı nüshayla mukabele edilerek yazılmış tashihli bir nüshadan istinsah edildiğinin belirtilmesidir (127^a). Bu durum, en azından bu eser özelinde, nüshanın güvenilirliğini arttıran bir unsurdur.⁶⁴ İkinci cildin sonunda yine Sun'ullah b. Mahmud'un 1 Zilhicce 1091/23 Aralık 1680'de istinsahı tamamlandığına dair kayıt vardır (248^a). Nüshanın sonunda ise 8 Muharrem 1088/13 Mart 1677 tarihi bulunmaktadır. Dolayısıyla nüshanın büyük ölçüde 1675-1680 aralığında istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Veysî'nin vefatından sonra, ancak aynı yüzyılda derlenmiş ve sadece Veysî'nin eserlerinden oluşan bu nüshada Atinalı rahibin ihtida anlatısının bulunması ve açıkça Veysî'ye atfedilmesi, R ve T nüshalarında müellif olarak belirtilen Kadı Mahmûd b. Hasan ismini yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bir diğer yeni nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 10958'de⁶⁵ de benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Bu nüshada ilgili risalenin Veysî'ye aidiyetine dair bir kayıt bulunmakla birlikte yine aynı yüzyılda derlenmesi ve yine sadece Veysî'nin eserlerinin bulunduğu bir mecmuada yer alması müellif tartışmasını daha da kızıştırmaktadır.

İÜ nüshasında sırasıyla Veysî'nin siyeri (1^b-132^a), konumuz olan eser (133^b-142^b)⁶⁶ ve *Mübâhât* (143^b-158^a)⁶⁷ bulunmaktadır. Siyer kısmının sonunda Abdülbâkî b. Rıdvân⁶⁸ tarafından 1054 senesinin Zilkade ayının sonlarında (Aralık 1644/Ocak 1645) tesvîd edildiğine dair ferağ kaydı, nüshanın son eserinde ise 1054 Şevval'inde (Aralık 1644) yazıldığına dair kayıt vardır. Dolayısıyla nüshanın 1644-45 dolaylarında istinsah edildiğini söylemek mümkündür.

Veysî'nin vefatından yaklaşık 15-20 sene sonra derlenen İÜ nüshası, tıpkı N nüshası gibi bir Veysî mecmuası olarak hazırlanmıştır. Sadece Veysî'nin eserlerinden oluşan iki nüshada da Atinalı rahibin ihtida anlatısına yer verilmesi eserin Veysî'ye aidiyet ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Mevcut çalışmalarda kullanılan R nüshasına yakından bakıldığında daha önce fark edilmeyen bir ayrıntıyla karşılaşmaktayız. Bu nüsha da yukarıda tavsif edilen nüshalar gibi baştan sona Veysî'nin eserlerinden müteşekkildir. Üstelik Veysî henüz hayattayken tertip edilmiştir. Veysî mecmuası olarak düzenlenen⁶⁹ üç

⁶³Sami Arslan, tıpkı müelliflerin eserlerini yazmaya başlama ve bitirme tarihlerini belirtmeleri gibi müstensihlerin de -yaygın olmamakla birlikte- kimi zaman istinsaha başlama ve bitirme tarihlerini paylaştıklarına dikkat çekmektedir (*Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı: Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak -İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri Dönemi-* (Ketebe Yayınları, 2020), 106). Burada da bahsi geçen durumun bir örneğiyle karşılaşmaktayız.

⁶⁴İsmail Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane* (Timaş Yayınları, 2018), 312-313.

⁶⁵Bu nüshanın zahriyesinde Abdülbâkî b. Hasan'a ait bir temellük kaydı ve hemen altında, yapııştırma kâğıt üzerinde İbnülemin Mahmud Kemal'in düştüğü 1319/1901-2 tarihli bir istishab kaydı bulunmaktadır.

⁶⁶Bu eser bu nüshada "Atinalı kapıcı habibullâhın 'aleyhi's-selâm evsâfın Tevrât u İncil ü Zebûrda görüp imâna geldüğüdür" başlığıyla yer almaktadır. İnce ve Aydın, Habibullah'ın, Atinalının ihtida sonrası edindiği lakabı olabileceğini söylese de ("Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı", 511) bu kelime aslında Atinalıyı değil Hz. Muhammed'i işaret etmektedir. Bu başlık günümüz Türkçesine şöyle çevrilebilir: Atinalı kapıcının, Habibullah aleyhisselâmın vasıflarını Tevrat, İncil ve Zebur'da görüp imana gelmesi hakkındadır.

⁶⁷Bu eser *Şehâdetnâme* ve *Düstûr'u-Amel* adlarıyla da bilinir. Nitekim bu nüshanın 143^a sayfasında farklı ve muhtemelen oldukça geç bir dönemde yazılmış *Şehâdetnâme-i Veysî* başlığı bulunmaktadır. Ayrıca bu eserin devamında, 158^b-161^b arasında *Zehrû'r-Riyâz*'dan yapılan tercümeler vardır ki bu da *Mübâhât*'ın bir parçasıdır. N nüshasında olduğu gibi bu eserin tercüme olan kısmı farklı başlıklandırılmıştır.

⁶⁸Temellük kaydındaki Abdülbâkî ile ferağ kaydındaki Abdülbâkî farklı kişiler gibi görünmektedir. Zira yazı stilleri tamamen farklıdır ve müstensih olan Abdülbâkî b. Rıdvân'ın hemen aynı yıllarda istinsah ettiği farklı bir nüsha ile yazı stili hakkındaki kanaat pekişmiştir. Karş. İÜ nüshası ile Muharrem 1053/Nisan 1643'te istinsah edilen Nuruosmaniye 3743'te kayıtlı nüsha (Hasan b. Mahmûd, Câm-ı Cem-Âyin).

⁶⁹Mecmualar tertiplerine göre çeşitli şekillerde sınıflandırılmışlardır. Atabey Kılıç, müstakil bir konuyu ele alan, düzenli bir tertibe sahip olan ve belli bir mürettebe ait olan mecmuaları mürettep ve buna uygun olmayanları mürettep olmayan mecmualar olarak adlandırmıştır ("Mecmûa Tasnifine Dâir", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII: Mecmûa Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* içinde, haz. Hatice Aynur vd. (Turkuaz Yayınları, 2012), 81). Bunun haricinde mürettibi bilinen ve bilinmeyen, aynı zümreye mensup ediplerin eserlerini toplayan mecmualar ile kaside, gazel, güfte, nazire, muamma gibi tür eksenli mecmualar; fetva, sakk, şerh ve tefsir gibi mensur eserlerden oluşan mecmualar; derleme yahut bir münşiye ait inşa mecmuaları ile manzum ve mensur eserlerin ya da farklı türlerin bir arada bulunduğu karışık mecmuaların da varlığına dikkat çekmiştir. Mecmuaları dil ve muhteva yönüyle de tasnif eden Kılıç, son olarak şahısların derlediği ya da şahıslar için derlenmiş mecmuaların da olduğunu belirtmiştir ("Mecmûa Tasnifine Dâir", 75-96). Bu bağlamda Veysî mecmuası olarak isimlendirdiğimiz bu mecmuaları mürettibi bilinen ya da şahısların derlediği mecmua sınıfına dahil etmek mümkünse de bir edibin eserlerinin cem edildiği mecmua olarak ayrıca değerlendirmek daha uygun görünmektedir. Veysî'nin, ilk çeyreğinde yaşadığı 17. yüzyılda şimdilik tespit edilebildiği kadarıyla beş tane mecmuasının bulunması da ayrıca dikkate değerdir (Nüshaların üçü, yukarıda

nüshanın da 17. yüzyıl içinde derlenmiş olması, Cemal Kafadar'ın ileri sürdüğü, 17. yüzyılda mecmua tertip etmenin bir eser telif etmek gibi algılandığı ve bu yüzyılda tek bir elden çıkma mecmua telif/tertibinin önem kazandığı yönündeki görüşlerini⁷⁰ destekler mahiyettedir.

R nüshasında ilk sırada, farklı başlıklar altında bölünmüş şekilde *Şehâdet-nâme* yer almaktadır. Onu siyer ve rahibin ihtida anlatısı takip etmektedir. *Şehâdet-nâme*'nin bir parçası olan *Zehrü'r-Riyâz*'ın kısmî tercümesinin sonunda müstensih adı belirtilmeden 1037 Rebiülevvel'inin sonunu (Kasım-Aralık 1627) işaret eden istinsah kaydı vardır (24^b). Siyer kısmının sonundaki ferağ kaydında, 1036 senesinin Ramazan ayının başlarında (Mayıs 1627) Bahâyî mahlasıyla meşhur Hasan tarafından istinsah edildiğine dair kayıt vardır (152^b) ki bu kişi Osmanlı edebiyatında hezelleriyle meşhur olan Küfrî-i Bahâyî'dir.⁷¹ El yazıları karşılaştırıldığında, siyer ile onu takip eden ihtida anlatısının aynı elden çıktığı anlaşılmakta, bu durum ihtida anlatısının da müstensihini Küfrî-i Bahâyî yapmaktadır. Ancak ihtida anlatısının sonuna çok benzer bir yazı stili ile "ene'l-fakîr Mahmûd b. Hasan el-Kâdî müellifuhû" ibaresiyle birlikte 1034 Ramazan'ında (Haziran-Temmuz 1625) Kadı Mahmûd tarafından telif edildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır (159^b). Hem bu kaydın metne ters vererek şekilde konumlandırılmış olması hem müstensih olarak Küfrî-i Bahâyî'nin adının geçmesi hem de "müellifuhû" ibaresi, kaydın sonradan eklendiğini ve istinsahtan ziyade telife işaret ettiğini düşündürmektedir.

Dikkat edilirse bu nüsha İÜ nüshasıyla içerik olarak da aynıdır. Bu iki nüshada N nüshasından farklı olarak *Fütûh-ı Mısır* ve *Hâb-nâme* adlı eserler ile Nev'îzâde Atâyî'den alınma terceme-i hal kısımları bulunmaktadır. Bu eksikler -ileride, nüsha farkları kısmında gösterileceği üzere- İÜ nüshasının R nüshasıyla daha paralel gitmesiyle birlikte düşünüldüğünde N'nin bir koldan, İÜ ve R'nin ise başka bir koldan geldiği anlaşılmaktadır. Bu farklı kollara, hatta R'deki Kadı Mahmûd b. Hasan atfına rağmen üç nüshanın da sadece Veysî'nin eserlerini ihtiva etmesi göz önünde bulundurulduğunda risalenin 17. yüzyılda Veysî'ye ait kabul edildiği sonucuna varılabilir.

Kadı Mahmûd b. Hasan'ın adının geçtiği diğer nüsha T'de ise Veysî ve çağdaşlarının çeşitli edebî eserleri bulunmaktadır.⁷² Bu nüshada dikkat çeken husus, ihtida anlatısının hemen Veysî'nin *Hâb-nâme*'sinin peşi sıra gelmesi, aynı sayfada aynı hatla sadece araya bir çizgi çekilerek devam ettirilmesidir. *Hâb-nâme*'nin başında kırmızı mürekkeple Veysî'nin eseri olduğu söylenip eser bir cümleyle tanıtılırken,⁷³ ihtida anlatısının da içeriği yine bir cümleyle özetlenmiş, fakat Veysî'nin adı zikredilmemiştir.⁷⁴ *Hâb-nâme*'nin bitiminde herhangi bir kayıt yer almazken, ihtida anlatısının bitiminde yazımın 1035 yılının Ramazan ayında (Mayıs-Haziran 1636) Mahmûd b. Hasan el-Kâdî tarafından tamamlandığı yine "müellifuhû" ibaresiyle birlikte yer almakta ve kaydın üstü kırmızı mürekkeple çizilerek vurgulanmaktadır (60^a).

A nüshası 39 ayrı başlık taşıyan, hemen her başlığı tezhipli, oldukça özenli yazılmış 232 varaktan müteşekkildir. İçerisinde Abdülâhad Nûrî (ö. 1061/1651), Câhidî (ö. 1070/1659) gibi 17. yüzyıl şairlerinin şiirleri, Aziz b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 700/1300?) *Risâle-i Maksad-ı Aksâ* adlı eserinin İbrahim b. Abdullah tarafından yapılmış tercümesi (51^{a-b}) gibi eserler bulunmaktadır. Nüshanın son eseri ise Atinalının ihtida anlatısıdır.

bilgileri verilen, rahibin anlatısını ihtiva eden nüshalardır. Diğer iki nüshadan biri, bu anlatının yer almadığı, ancak siyer, *Şehâdet-nâme* ve Veysî'nin Nev'îzâde ile Kinalîzâde'nin biyografik eserlerinden alınma terceme-i hâli bulunan 1049/1638 tarihli nüsha, Musayeva'nın verdiği bilgiye göre, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 273'te bulunmaktadır (Bkz. "Şehâdet-nâme-i Veysî", 36). Diğeri ise Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu VM4047'de yer almakta ve siyer, münşeât, *Hâb-nâme*, *Şehâdet-nâme*'yi içermektedir (1286).

⁷⁰Cemal Kafadar, "Sohbete Çelebi, Çelebiye Mecmua", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII: Mecmûa Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* içinde, haz. Hatice Aynur vd., (Turkuaz Yayınları, 2012), 43-52.

⁷¹Böylelikle Küfrî-i Bahâyî'nin el yazısı da ortaya çıkmış olmaktadır.

⁷²Nev'î'nin (ö. 1007/1599) *Netâyicü'l-Fünûn*'u, Kâfzâde Fâizî'nin (ö. 1031/1622) *Leylâ vü Mecnûn*'u, Veysî'nin *Hâb-nâme*'si ve divançesi, Nef'î'ye (ö. 1044/1635) ve başka şairlere ait şiirler, Riyâzî Mehmed'in (ö. 1054/1644) *Sâkî-nâme*'si ve kasideleri, Karaçelebizâde Abdülazîz'in (ö. 1068/1658) *Gülşen-i Niyâz*'ı, Hâkânî Mehmed Bey'in (ö. 1015/1606) *Hilye-i Hakânî*'si.

⁷³"Güzide-i şu'arâ-yı Rûm olan Veysî Efendi merhûm İskender-i zü'l-karneyni vâk'asında pâdişâh-ı 'âlem-penâh ya'nî Sultân Ahmed tâbe serâhu hazretleri ile mükâleme ederken görüp Sultân Ahmed'e teselli vâd'idür." (48^b)

⁷⁴"Risâle-i garîbedür ki ahhâr-ı nasâriyyeden biri İslâm şerefi ile müşerref olup İncil ve Tevrât ve Zebûrdan hazret-i risâletin hakkında vâkı' olan füsûsu cem' eyleyüp terceme étmişdür." (57^b)

G nüshasında⁷⁵ ise sırasıyla Tercüman Ebû Muhammed Abdullah'ın *Tuhfetü'l-Erîb fî Reddî 'alâ Ehli's-Sâlib* (1^b-29^b) adlı eseri, Yusuf b. Abdüddeyyân'ın *Risâle fî'r-Red 'alâ İ'tikâdâtî'l-Yahûd* (30^b-45^b) adlı eseri ve Atinalı rahibin ihtida anlatısı (46^b-51^b) bulunmaktadır. İlk iki eser aynı hatla, son eser ise farklı bir hatla yazılmış ve nüshayla sonradan birleştirilmiş gibidir. Risalenin başladığı sayfanın bir önceki sayfasında *Hristiyanlıktan Müslümanlığa Atinalı Mühtedi Mehmed* başlığı eklenmiştir. Bu üç eseri birleştiren unsur ise ihtida anlatısı-reddiye geleneğinin bir parçası olmalarıdır ve bilinen nüshaları içerisinde Atinalının anlatısının edebî bağlam dışında konumlandırıldığı tek örnektir.

6. Nüsha Farkları

Nüshalar hakkındaki genel değerlendirme müellif tartışmasını Veysî lehine döndürüyor görünse de daha sağlıklı bir sonuç için nüsha farklarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Burada bir tenkitli neşir yapılmayacak, fakat eserin Veysî'ye ait olduğunu belirten tek nüsha olan N ile diğer nüshaların başlık, ilk cümle, son cümle ve kapanış ifadesi olmak üzere dört kısmı bir fikir vermesi amacıyla karşılaştırılacaktır. Zaten küçük hacimli bir eser olması nedeniyle bu kadarının yeterli olacağına kanaat getirilmiştir.

Başlık ya da Tanıtım Cümlesi	
Nuruosmaniye	Diğerleri
Şehr-i Atinada bir rāhib-i kâ'il Tevrât u İncil ü Zebûrî tetebbu' iderek hâzret-i server-i kâ'inât 'aleyhi efḍalu's-şalavātuñ na't-ı şerîfin bulup ve şer'atı sâ'ir edyânî nâsiḥ idüğün müşâhede itdükde merhûm u mağfûr leh Sultân Aḥmed Ḥân huzûrında tâc-ı İslâmla ser-efrâz olup rāhib-i müşârun ileyhüñ naḳlı üzerine Veysî Efendinüñ taḥrîr itdüğü sergüzeşt-i rāhibdür ki zikr olunur. (323 ^b)	A: başlıksız G: başlıksız İÜ: Atinalu kapucı ḥabîbullâhın 'aleyhi's-selâm evşâfın Tevrât u İncil ü Zebûrda görüp İmâna geldüğüdür. (133 ^b) R: Atinalu kapucı ḥabîbullâhın evşâfın Tevrât u İncil ü Zebûrda görüp İmâna geldüğüdür. (153 ^b) T: Risâle-i ğarîbedür ki aḥbâr-ı naşâriyyeden biri İslâm şerefi ile müşerref olup İncil ve Tevrât ve Zebûrdan ḥâzret-i risâletin ḥaḳḳında vâkı' olan füşûşu cem' eyleyüp terceme itmışdür. (57 ^b)

Bu kısımda dikkat çeken ilk husus eserin hususî bir isimden yoksunluğudur. Müelliflerin eser ismini bazen okuyucuya bırakma gibi bir pratiklerinin olduğu bilindiğinden⁷⁶ burada da benzer bir durumdan söz edilebilir. Bir diğer husus da A ile G'nin, İÜ ile R'nin birbirine paralel gittiğidir. T nüshası eserin muhtevasını biraz daha açarken N nüshası muhtevayı daha da detaylandırıp eserin kim tarafından, nasıl yazıldığına ilişkin ilave bilgi sunar.

İlk Cümle	
Nuruosmaniye	Diğerleri⁷⁷
Bu 'abd-i şâdıḳu'l-İ'tikâdın maskaṭ-ı re'si ve menşe'-i vücûdı menba'-ı 'ulûm-ı ḥikemiyye şehir-i Atina olmağın merâsim-i meslûk-i dâşte-i ḳudemâ-yı Yunâniyyeye mesbûk-i geşte-i naḳd-i ḳabûl-i ruhbanîyye olup bu bende-i nâcizin daḳı şî'âr-ı 'adîmüt-temyîzleri tırâz-ı "ve yunaşşırânihi" ile muṭarraz bulunup naḫle-i dîlgîr-i Naşrâniyye ile intihâl ve pâ-yı şu'ûr u tedeyyünüm şikâl-beste-i millet-i İseviyye olmağla cānib-i âḫara harekete mecâl olmayup ḥaseb-i İ'tibârü'd-diyâr bidâyet-i 'ahd-i lâzîmü'l-cehd-i tufûliyyetinden eyyâmü'l-bîz-i kühûliyyete varınca naḳd-i himmet-i kâmilü'l-'iyârimi meşârif-i 'ulûm-i Mesîḫiyye taḫşîline şarf ve zimâm-ı kesb-i hâ'izü'l-İ'tibârımı cānib-i tekmi'l-i fûnûn-i Yunâniyyeye 'aṭf idüp resîde-i 'ahd olan evrâḳ-ı köhen-i baṭaḳ-ı felâsifenin daḳı ḫilâl-i suṭûr-ı şa'bu'l-'uşûrında niçe aḳvâl-i	Bu 'abd-i şâdıḳu'l-İ'tikâdın maskaṭ-ı re'si ve menşe'-i vücûdı menba'-ı 'ulûm-ı ḥikemiyye olan şehir-i Atina olup merâsim-i meslûk (A: sülûk) -i dâşte-i ḳudemâ-yı Yunâniyye henüz meskûk- i geşte-i naḳd-i (A, G, T: + ḳabul-i) rehâbini olup bu bende-i nâcizlerinin daḳı şî'âr-ı vücûd-i 'adîmüt-temyîzleri tırâz-ı (557) "ve yunaşşırânihi" (A: naşrâniyye) ile muṭarraz bulunup niḫle-i (G: + millet-i) Naşrâniyye ile intihâl ve pâ-yı şu'ûr u tedeyyünüm şikâl (G: şikâr) -beste-i millet-i İseviyye olmağla cānib-i âḫara harekete mecâl olmayup haseb-i (A: hasebü'l) İ'tibârü'd-diyâr bidâyet-i 'ahd-i lâzîmü'l-cehd-i tufûliyyetinden gâyet-i eyyâmî'l-bîz-i kühûlete varınca naḳd-i himmet-i kâmilü'l-'iyârimi meşârif-i 'ulûm-i Mesîḫiyye taḫşîline şarf ve zimâm-ı kesb-i hâ'yizü'l (A: câ'izü'l) İ'tibâr-ı ihtiyârımı cānib-i tekmi'l-i fûnûn-i Yunâniyyeye

⁷⁵Bu nüshada Müderris Seyyid Mustafa Sıdkî'ye ait 1242/1826-7 tarihli temellük kaydı, Bâbiâlî kethüda kâtibi halifelerinden Ahmed İzzet'e ait istishab kaydı, siyer yazarı Mehmed Sa'îd b. Pîr Osman'a (ö. 1234/1818'den sonra) ait mühür vardır.

⁷⁶Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap*, 169.

⁷⁷En eski tarihli R nüshası esas alınarak yazılmış, diğer nüshalardaki farklar parantez içinde gösterilmiştir.

İlk Cümle	
ğarîbe ve emsâl-i pür-îber-i 'acîbeye nazar-ı şu'ûr u ittılâ'im ki ta'alluk itdi, defâ'atle rehâbîn-i şöhet-şî'âr ve esâkıfî-i inhâ-disâr ile tarh-endâz-ı meclis-i mübâheşe olup hâl-i fâhire-i pesendîde-i pûşîş ü imtiyâz olmamışdur. (323^b-324^a)	'atf idüp resîde-i 'ahd olan evrâk-ı köhende beţârık-ı felâsifenin (A: evrâk-ı kemîn-i meţâk-ı felâsifenin, G: evrâk-ı köhen-i niţâk-ı libâs-ı felâsifenin, T: köhne-baţâk) dahı hîlâl-i suţûr-i sa'bu'l-'uşûrında (İÜ: su'ûrında; A, G: ğusûrından) niçe aqvâl-i ğarîbe ve emsâl-i pür-îber-i 'acîbeye nazar-ı şu'ûr u ittılâ'im ki ta'alluk itdi (A, G: itmişdür ki) defe'atle rehâbîn-i şöhet-şî'âr-ı diyâr ve esâfîka (T: esâkıfî-i intihâ-disâr (A, G: esâfîka-i intihâ-disâr -) ile tarh-endâz-ı (A, G: + esâbî'a-i [G: esâmi'a-i] inhâ-disâr ile) meclis-i mübâheşe olup hâl-i fâhire-pûş-i pesend ü imtiyâz olmuşumdur. (İnce ve Aydın, 2017: 558; A 227^b, G 46^b, İÜ 133^b, R 153^b, T 57^b)

Bu ve bir sonraki tabloda nüsha farkları koyu renkle gösterilmiştir. Farklılıklar genellikle ya anlamı dramatik şekilde etkilemeyen bir-iki kelime ilavesi veya hazfinden ya da karıştırılmaya müsait, anlaşılması nispeten zor kelimelerin müstensihlerce anlaşıldığı şekilde yazılmasından kaynaklanmaktadır. Burada anlam değişmesi doğuran en belirgin fark son cümlede ortaya çıkmaktadır. N nüshası anlamca oturmayan bir tamlama ve ben diliyle anlatılagelen akışa uymayan bir cümle ile son bulmaktadır. N nüshasının diğer kısımlarında, cümlelerin bazı öğelerinde ya da şiirlerde bir beyit eksikliği⁷⁸ gibi hususlar da göz önüne alındığında çok dikkatli bir istinsah sürecinden geçmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eserin son cümlesinin N nüshasında diğerlerinden daha doğru bir şekilde yazıldığı görülmektedir.

Son Cümle	
Nuruosmaniye	Diğerleri
Hemân-dem cânib-i dâr-ı İslâma 'atf-ı 'inân-ı 'azîmet itdüm ve hâyizen ve mârran tayy-ı merâhil idüp merkez-i dâ'ire-i kuţb-ı İslâm olan dârü'l-hilâfet-i Koştantîniyyeye dâhil oldum ve merhûm Sultân Ahmed Hân 'aleyhi'r-rahmeti ve'l-ġufrân h'âcesi vâsıtasıyla dâhil-i meclis-i sultânî oldum. Ya'nî merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Ahmed Hân hâzretlerinin manzûr-ı nazar-ı hüsrevânisi olup meclis-i şerîfine mülâkkanı'l-İslâm olup ta'yîn-i pâdişâhî ile ismim Mehmed olduğdan sonra libâs-ı ruhbanîyyeyi hîl'at-ı fâhire-i İslâmiyye-i sultânîyyeye tebdil ve ġisû-yı mesîhiyyemiz tırâşide-i tîġ-i Ahmed Hânî olup çerâġ-ı efrûhteleri ve bende-i dergâh-ı devlet-endühteleri oldum. Nihâyet zebân-ı Türkî tahrîkine iktidârım yoġ-ı ki akşa'l-münâ olan küşe-i harem-i saltanatlarında inzivâ ile te'allûm-ı Kur'ân ve 'ibâdet-i İslâma iştiġâl itdüm. Ya'nî hâlîme münâsib in'âmla mütene'im oldum. (330^b-331^a)	Hemân-dem cânib-i İslâma 'atf-ı (A, G: atf -) 'inân-ı 'azîmet itdüm ve hâyiren (A, T: çâyiren) ve bâyiren tayy-ı merâhil idüp merkez-i dâyire (A: dâ'ire)-i kuţb-ı İslâm olan dârü'l-hilâfet-i Koştantîniyyeye dâhil oldum ve merhûm Sultân Ahmed Hân 'aleyhi'r-rahmeti ve'l-ġufrân (A, G: Hân 'aleyhi'r-rahmeti ve'l-ġufrân -) h'âcesi vâsıtasıyla dâhil-i meclis-i sultânî oldum. Ya'nî merhûm ve mağfûrun-leh (A, G: leh -) Sultân Ahmed Hân hâzretlerinin manzûr-ı nazar-ı hüsrevânisi olup meclis-i şerîflerinde mülâkkanı-ı İslâm olup ta'yîn-i pâdişâhî ile (G: pâdişâhla) ismimiz Mehmed olduğdan sonra libâs-ı ruhbanîyi hîl'at-ı fâhire-i sultânîye tebdil ve ġisû-yı mesîhiyyemiz (A, G: mesîhânemiz) tırâşide-i tîġ-i Ahmed Hânî (T: Ahmedî) olup çerâġ-ı efrûhte-i nûr-i dînleri ve bende-i dergâh-ı devlet-endühteleri (İÜ: endâhteleri) oldum. Nihâyetü'l-emr zebân-ı Türkî tahrîkine iktidârım yoġ-ı ki akşa'l-münâ olan küşe-i harem-i saltanatlarında inzivâ ile te'allûm-ı Kur'ân ve 'ibâdet-i İslâma iştiġâl idem (A, G: itdüm), ba'dehû hâlîme münâsib in'âmla (A, G: in'âm ile) muġtenim olam (A: oldum). Temme (G: -). (İnce ve Aydın, 2017: 566; A 230^b, G 51^b, İÜ 141^{a-b}, R 159^b, T 60^a)

Burada da bir önceki tabloya yapılan yorum büyük ölçüde geçerlidir. Yine son cümlede anlam bu kez çok kritik bir yerde farklılaşmaktadır. N nüshasını bugünün diliyle ifade edecek olursak, Atinalı Türkçe konuşmadığı için -olabilecek en nihaî emeli olan- haremın bir köşesinde inzivaya çekilerek Kur'ân okumayı öğrenip ibadetle meşgul olmuştur, yani mevcut hâline uygun bir nimetle taltif edilmiştir. İÜ, R ve T'ye göre, yine aynı sebeple, Türkçe konuşmadığı için haremın bir köşesinde Kur'ân öğrenememiş ve ibadetle meşgul olamamıştır, sonrasında hâline uygun bir in'âmla ödüllendirilmemiştir. A ve G nüshalarında ibadetle meşgul olabildiğini ifade ederken sadece G'de haline uygun in'am alabildiği aynı kesinlikte ifade edilmemiştir.

Bu noktada tarihsel gerçeklikten yola çıkarak yaptığımız önceki yorumları hatırlamakta yarar vardır. Mustafa Sâfî, 1017/1608-9 yılında Atinalıyı evinde birkaç gün misafir ettiğini belirtmişti. Bu sırada padişah

⁷⁸Cümlede eksiltme için karşı. N: 328^a ve R: 157^b (*Lâkin* ile başlayan cümle); beyit eksikliği için karşı. N: 328^b ve R: 157^b.

huzurunda ihtida merasimi de düzenlendiğini anladığımız Atinalının merasimden eserin yazımına kadar geçen en az 8-9 yıllık zaman diliminde ne yaptığına dair bu cümleden başka elimizde bir bilgi mevcut değildir. Yaklaşık 10 yıllık Müslüman olmasına rağmen İstanbul'a gelip ihtida merasimi düzenletmesini bir menfaat beklentisi ile, ihtida öyküsünü anlatmak için bir o kadar yıl daha geçmesini I. Ahmed'in vefatından sonra bu menfaatini sürdürme ya da ulaşamadığı iltifatı yeni dönemde elde etme isteği ile açıklamıştık. Bu zaviyeden bakınca, bir önceki cümle ile birlikte düşünüldüğünde, N nüshasına göre Atinalı Müslüman olarak Sultan Ahmed'in dergâhının bendesi olmuş, Türkçe bilmediği için -herhangi bir vazife ile taltif edilmek yerine- sarayda kalarak Kur'ân ve ibadetle meşgul olmuştur ve belli ki bu eser sayesinde mevcut hâlin devamını istemektedir. Diğer nüshalara göre ise Müslüman olarak Sultan Ahmed'in dergâhının bendesi olduktan sonra Türkçe bilmediğinden gönlünden geçtiği gibi sarayda kalamadığını, ancak bundan sonra sarayda en azından inzivaya çekilip ibadetle meşgul olmak istediğini dile getirmiş olur.

Metne dil ve edebiyat perspektifinden bakarsak N nüshasının, dolayısıyla birinci ihtimalin tercihe şayan olduğunu görebiliriz. Zira alıntılanan kısım boyunca fiillerin tamamının geçmiş zamanla yazılmış olması son cümlelerin de uyum açısından geçmiş zamanla devam ettirilmesini beraberinde getirir. Ayrıca N'deki "in'âmla mütene'im ol-" ile diğerlerindeki "muğtenim ol-" ifadelerinin ikisi de anlamca uygun olmakla birlikte ilkinde iştikak sanatı bulunduğu için Veysî'nin orijinal yazım tercihinin bu yönde olacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla buradan, sarayın bir köşesinde rahibin inzivaya çekilerek vaktini ibadetle geçirdiği sonucu da çıkmaktadır.

Kapanış İfadesi	
Nuruosmaniye	Diğerleri
F'allâhu'l-mu'în ve 'aleyhi tiklân. (331 ^a)	A: F'allâhu'l-mu'în ve 'aleyhi tiklân ve hüve'l-müste'ân. Temmeti'l-kitâb bi-'avni'llâhi'l-meliki't-tevvâb sene şelâse ve işrîn. (230^b-231^a) G: F'allâhu'l-mu'în ve 'aleyhi tiklân ve hüve'l-müste'ân. Temmet bi-'avni'l-meliki'l-vehhâb. (51^b) İÜ: Temme. F'allâhu'l-müste'în ve 'aleyhi tiklân ve hüve'l-müste'ân. Harrartuhû bi'l-ikdâm fî şehri zi'l-ka'deti's-şerife min şuhûri sene erba'a ve hamsîn ve elf mine'l-hicreti'n-nebeviyye 'aleyhi efđalu't-tahîyyeti. Temme. (141^b) R: F'allâhu'l-mu'în ve 'aleyhi tiklân ve hüve'l-müste'ân. Harrartuhû bi'l-ibrâm fî şehri's-şiyâm min şuhûri sene erba'a ve şelâşîn ve elf mine'l-hicreti'n-nebeviyye 'aleyhi efđalu't-tahîyyeti ve ene'l-fakîr Maḥmûd b. Ḥasan el-Ḳādî mü'ellifuhû. (159^b) T: Harrartuhû bi'l-ibrâm fî şehri's-şiyâm min şuhûri sene hams ve şelâşîn ve elf ve ene'l-fakîr Maḥmûd b. Ḥasan el-Ḳādî mü'el-lifuhû. (60^a)

Kapanış ifadeleri bakımından N en yalın ifadeyi sunarken bu ifade T nüshası hariç hepsinde tekrarlanmıştır. Eser, A nüshasının en sonunda yer alması nedeniyle "temmeti'l-kitâb" ifadesi kullanılmıştır. A ve G nüshaları ise "bi-'avni'llâhi'l-meliki't-tevvâb" ifadesiyle yine paralellik göstermektedir. İÜ ve R nüshaları da aynı şekilde birbirine oldukça benzerdir. İÜ'de "F'allâhu'l-mu'în" yerine yanlışlıkla "müste'în" yazıldığı anlaşılmaktadır. Tarih bilgileri doğal olarak farklıyken R'deki ifadenin sonuna Kadı Maḥmûd b. Hasan'ın adı da eklenmiştir. T nüshasında ise nüshadaki yer darlığı sebebiyle N'deki standartlaşmış cümle ile peygambere dua kısmı çıkartılarak R'ye benzer şekilde yazılmıştır.

Kayıtlardaki kalıplaşmış kelimelere bakacak olursak "temme" kelimesi istinsah kayıtlarında en çok karşılaşılan ibarelerin başında gelmektedir, "harrara" fiili de yine istinsah için kullanılan fiillerden biridir.⁷⁹ İstinsah kayıtlarında müstensihlerin mesleklerini belirttiği az sayıda örneği bulunduğunu ifade eden Arslan'ın⁸⁰ örnekleme Kadı Maḥmûd b. Hasan'ı da artık dahil edebiliriz.

⁷⁹Arslan, *Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak*, 159; Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap*, 185.

⁸⁰Arslan, *Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak*, 169.

7. Veysî'nin Gölge Yazarlığı ve Kadı Mahmûd b. Hasan'ın Olası Katkısı

Buraya kadar sunulan bütün veriler Nuruosmaniye nüshasındaki kaydın doğruluğunu, eserin Atinalının anlatması üzerine Veysî tarafından yazıldığını göstermektedir. Atinalının kişisel öyküsü ve düşünceleri, Türkçedeki yetersizliği sebebiyle Veysî tarafından kaleme alınmış ve Osmanlı edebî zevkine göre işlenmiştir. Fakat eserin sahipliğini Atinalının kendi üzerine alması ve Veysî'nin bir yazar olarak görünmemesi tam anlamıyla bir gölge yazarlık örneği teşkil etmektedir.⁸¹

Eserin Veysî tarafından yazıldığı daha kendi çağında kabul görmüşken Kadı Mahmûd b. Hasan'ın düştüğü telif notlarını nasıl yorumlamak gerekir? Bu noktada Y. Hakan Erdem'in şahsî kütüphanesinde bulunan *Tafsîlû't-Tarîki'l-Mukarrabîn ve Sebîli'l-Müttebe'in* adlı eserin nüshası iyi bir fikir verebilir. Erdem'in verdiği bilgiye göre, eserin Haziran-Temmuz 1743 tarihli nüshasının başında "câmi'u'l-evrâk" Abdurrahman Darîrî'nin (ö. 1161/1749) asıl nüshadan mukabele ile tashih ettiği nüsha olduğuna dair, "gaflet olunmaya" ikazıyla biten bir kayıt bulunmaktadır.⁸² Bu ifadeden Darîrî'nin müellif değil derleyen olduğu anlaşılmaktadır. Sebebi telif kısmında ise Darîrî, hocası olarak tanıttığı Antepli Felekzâde Ahmed b. Hamza'nın (ö. 1155/1742'den sonra) derste ezberden okuttuğu *Tarîku'l-Mukarrabîn* adlı eserden bahsetmektedir. Hocası öğrenenlere kolaylık sağlaması için Darîrî'den bu eseri "cem edip kaleme al[masını]" ister. Bunun üzerine Darîrî bir nüsha hazırlayıp hocasına sunar, hocası da "aferin" diyerek imza atar. Felekzâde bu nüshayı genişletmeye çalışır, ardından Darîrî bu genişletilmiş versiyonu da "cem" eder ve ortaya 1743 tarihli yazma çıkar. Darîrî "Bin yüz elli beş senesinde ol muhtasarın te'lîfi nasîb olup ve elli altı senesinde yine tafsîle şurû' olundu"⁸³ sözleriyle yaptığı işi telif olarak isimlendirir. Erdem, buradan hareketle telif ve müellif kelimelerinin bizim anladığımızdan farklı bir anlamda kullanılmış olabileceği çıkarımında bulunur.⁸⁴ Darîrî'nin kitabın bilgi ve fikir anlamında yazarı olmadığını belirtmesine rağmen yazım sürecindeki rolünü açıkça ortaya koyması ve bunu telif olarak nitelendirmesi, telif ve müellif kavramlarını Osmanlı dönemi için dar bir çerçevede anlamamızı, tek bir işe ve kimliğe hapsedmemizi engellemektedir.⁸⁵ Bu örnekten yola çıkarak Kadı Mahmûd b. Hasan'ın da mahiyetini henüz bilemediğimiz bir şekilde eserin yazım sürecine -belki tercüman olarak⁸⁶- katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Bu çalışmada Atinalı rahip Mehmed'in ihtida anlatısı örneğinde bir eserin müellifinin tayinine çalışılmıştır. Bu bağlamda tarihsel ve metinsel verilerin yanı sıra kitap kültürü ve nüshalarla ilgili veriler de hesaba katılmış, böylece aidiyet tartışmalarında göz önünde bulundurulması büyük yarar sağlayacak veri alanlarına dikkat çekilmiştir. Söz konusu verilerden hareketle hem ihtida olayının hem de risalenin yazımının Veysî'nin hayatta olduğu vakit gerçekleştiğinin sabit olması, muhteva ve üslup bakımından da Veysî'nin çizdiği genel profile son derece uygun olması eserin onun elinden çıkmasını mümkün kılmaktadır. İhtida merasiminden sonra ve eseri yazmadan önce Arapça bir Zebur nüshası edinmesi de Veysî'nin diğer dinler ve kutsal kitaplarla ilgilendiğini göstermekte ve aidiyet isnadını desteklemektedir.

İhtida anlatısının tespit edilen altı nüshasının biri Veysî hayatıyken derlenmiş olmak üzere 17. yüzyıla tarihlenen üçünde sadece Veysî'nin eserlerinin bulunması, bunlardan birinde eserin açıkça ona atfedilmesi daha o dönemde eserin zımnen Veysî'ye ait kabul edildiğini gösteren en kuvvetli delillerdir. Bununla

⁸¹ Terim modern olsa da işin içeriği aynı olduğundan ve çok daha eski örnekleri bulunduğu modern dönem öncesine ait bir olguda kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir.

⁸² Y. Hakan Erdem, "Osmanlı Kültüründe Yazarlık ve İhtihal Sorunları", *İstanbul Üniversitesi Bilim Etiği Günü*, 4 Ekim 2011, 34, erişim 6 Ocak 2025, <http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/www.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/07/İstanbul-Üniversitesi-Bilim-Etiği-Günü-4-Ekim-2011-kitabı.pdf>

⁸³ Erdem, "Osmanlı Kültüründe Yazarlık", 34-35; Mehmet Yastı, *Kitâb-ı Tafsîl-i Tarîki'l-Mukarrabîn ve Sebîli'l-Müttebe'in (Rodos Nüshası)* (Palet Yayınları, 2016), 74.

⁸⁴ Erdem, "Osmanlı Kültüründe Yazarlık", 35.

⁸⁵ Erdem, "Osmanlı Kültüründe Yazarlık", 36.

⁸⁶ N nüshasının zahriyesindeki fihristte bu eserin *Tercüme-i Sergüzeşt-i Râhib ve İslâm-ı Ū* şeklinde, tercüme olarak anılması Atinalının kendi dilinde anlattığı olayın Türkçeye çevrilmesine bir gönderme olarak okunabilir.

birlikte iki nüshada Kadı Mahmûd b. Hasan'ın adının müellif olarak zikredilmesi tevil ihtiyacı doğurmaktadır. Öncelikle İslam telif geleneğinde müellif adının ekseriyetle mukaddime kısmında, müstensih adının ise eser tamamlandıktan sonra zikredildiği bilinmektedir. Bu örnekte ise Kadı Mahmûd b. Hasan'ın isminin müstensih gibi eserin bitimini takiben, hatta birinde metne ters bir şekilde konumlandırılması onun müstensih olabileceğini düşündürse de eserin kendi telifi olduğunu imleyen “müellifuhû” ibaresinin iki kayıta da kullanılması müellif ile müstensihin aynı kişi olduğunu, bir başka ifadeyle nüshanın müellif hattı olduğu ihtimalini gündeme getirir. Fakat iki kayıta da bu ibarenin geçmesine rağmen hatların farklı olması,⁸⁷ bir kişinin birden fazla stilde yazı yazabileceği ihtimali bulunsun da düşündürücüdür. Atinalının dilinden yazılan bir eser olduğu için metin içinde Veysî'nin adının geç(e)memesi de göz önünde bulundurulduğunda bu kayıt ilk bakışta, gelenekte birçok örneği bulunan, başkası tarafından yazılan bir eseri kendine mal etme teşebbüsü olarak değerlendirilebilir. Ancak hem bazı nüshaların henüz Veysî hayattayken yazılması hem de eserin yazım sürecindeki kısmî muğlaklık başka ihtimalleri de akıllara getirmektedir.

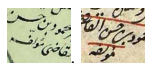
Nuruosmaniye nüshasında geçen “Atinalı rahibin nakli üzere Veysî'nin tahrir ettiği” bilgisi meseleye biraz daha derinlik katmaktadır. Alaşehirli Veysî'nin uzun yıllar Üsküp'te kadı olarak görev yaptığı bilinmektedir. Bu süreçte Yunanca öğrendiğine dair bir bilgi ya da işaret mevcut değildir. Hâl böyleyken eserinde Türkçe bilmediğini beyan eden Atinalıyı nasıl anladığı, o anlatırken risaleyi nasıl yazdığı bizim için hâlâ bir muammadır. Eserin içeriğinde salt bir hayat hikâyesinden ziyade, bu hikâyenin içine serpiştirilmiş, *Kitâb-ı Mukaddes*'in Grekçe versiyonundan yapılan Arap harfli alıntılarının ve bunların tercümeleri ile yorumlarının özen isteyen bir edisyon olduğu, anlatıcıyla yazıcının üzerinden tekrar geçmesini gerektiren bir iş olduğu açıktır. İşte bu noktalarda Kadı Mahmûd b. Hasan'ın eserin oluşumuna tercümanlık ve/veya yazıcılık bağlamında belli düzeyde katkılarının olduğu, fakat nihai kerede Veysî tarafından yazılıp son şeklinin verildiği ve eserin ona aidiyetinin kabul gördüğü eldeki verilerden çıkarılabilecek en makul sonuç olarak görülmektedir. Bu durumda yukarıda verilen Abdurrahman Darîrî örneğinde olduğu gibi, Kadı Mahmûd'un eserindeki katkısını göstermek için kendisi ve bu durumu bilen bir başkası tarafından bahsi geçen iki nüshaya böyle bir kayıt düşüldüğü varsayılabilir.

Veysî'nin kendi adını gizleyerek, bir başkası adına onun dilinden bir eser kaleme alması Osmanlı edebiyatında mevcut bilgilerimize göre sık rastlanan bir durum değildir ve bu nedenle eser yazarlık kültürü bakımından oldukça dikkat çekici bir örnektir. Çalışmada, bu ameliyenin gölge yazarlık tanımına uyduğuna, dolayısıyla Veysî'nin gölge yazarlık yaptığına vurgu yapılmıştır. Atinalının beklentisi her ne ise -ki bunu I. Ahmed döneminde elde ettiği kazanımları onun vefatından sonra da sürdürmek şeklinde yorumladık- onu elde edebilmek için dönemin en iyi kalemelerinden olan Veysî'ye bu işi yaptırmayı emeline ulaşma arzusunun gücünü göstermektedir.

Gölge yazarlık faaliyeti, Osmanlı edebiyatı araştırmalarında daha önce dikkat çekilen ve çok örneği bulunan bir olgu değildir. Şimdilik Mimar Sinan ve Atinalı Mehmed'in gölge yazar tuttuğu tespit edilmekle birlikte yapılacak yeni çalışmalarla bu örneklerin çoğaltılması ihtimal dâhilindedir. Buradan hareketle Osmanlı'da okuma ve yazma kültürüne dair son yıllarda artan çalışmalara bir de yazarlık kültürünü eklemenin, yazma eyleminin süreçleri ve yazarlık biçimleri gibi konuları örnekleriyle birlikte kuramsal bir düzlemde tartışıp bir çerçeveye oturtmanın Osmanlı kitap kültürü çalışmalarında yeni ufuklar açacağını söyleyebiliriz.

Son olarak bu çalışma, edebiyat ve tarih araştırmalarında nüshaları yakın okumaya tabi tutmanın ve bir bütün olarak değerlendirmenin önemini ortaya koymakta, ayrıca incelenen şahıs veya anlatıları yalnızca biyografik kaynaklardan değil, dönemin kroniklerinden de takip etmenin gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

⁸⁷Sırasıyla R ve T nüshalarında ismin geçtiği yerler:

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Şeyma Benli
Author Details	¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul-Türkiye 0000-0001-9870-5479 ✉ seyma.benli@medeniyet.edu.tr

Kaynakça | References

- Akdağ, Ahmet. "Klasik Türk Edebiyatı Metin İncelemelerinde Müelliflerle İlgili Hususların Tespitinde Karinelerin Önemine Dair", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 34 (2023): 330-348. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3031478>
- Aksoyak, İ. Hakkı. *Müşterek Şiirler Divanı*. Grafiker Yayınları, 2017.
- Altun, Mustafa. *Hâb-nâme-i Veysî*. MVT Yayınları, 2011.
- Arslan, Sami. *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı: Bilgiyi İstinsahla Çoğalmak -İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri Dönemi-*. Ketebe Yayınları, 2020.
- Avcı, Betül. "Atinalı Mühtedi Mehmed". *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History, Ottoman and Safavid Empires* içinde, ed. D. Thomas and J. Chesworth, c. 10. Brill, 2017.
- Catt, Isaac Edward. "Logography: An Appraisal of Rhetorical-Critical Implications." Graduate Thesis, Missouri State University, 1973. Erişim 10 Ocak, 2025, <https://bearworks.missouristate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3494&context=theses>
- Crane, Howard & Akın, Esra. *Sinan's Autobiographies: Five Sixteenth-Century Texts, Introductory Notes, Critical Editions, and Translations*. ed. Gülrü Necipoğlu. Brill, 2006.
- Çaldak, Süleyman. "Veysi'nin Fütûh-ı Mısır Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)". *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 22, (2024): 117-136. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3794879>
- Çaldak, Süleyman. "Veysi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2014, güncelleme: 2020. Erişim 29 Eylül, 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/veysi-uveys-celebi-uveys-mehmed>
- Çaldak, Süleyman. "Münşe'ât (Veysi)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2022. Erişim 11 Haziran, 2024, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/munse-at-veysi>
- Çaldak, Süleyman. "Dîvân (Veysi)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2022. Erişim 11 Haziran, 2024, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-veysi>
- Çaldak, Süleyman. "Gurretü'l-'Asr fî Tefsîri Sûreti'n-Nasr (Âlî, Adanavî Hüseyin Âlî Efendi)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2022. Erişim 6 Ocak, 2025, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gurretu-l-asr-fi-tefsiri-sureti-l-nasr-ali-adanavi-huseyin-ali-efendi>
- Çalış, Rabia. "Veysi'ye Atfedilen Gurretü'l-'Asr fî Tefsîri Sûreti'n-Nasr Adlı Eser (İnceleme-Çeviri Yazılı Metin-Tıpkıbasım)." Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, 2022. Ulusal Tez Merkezi (756954).
- Çuhadar, İbrahim Hakkı. *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i*. c. I-II. TTK Yayınları, 2003.
- Davud b. Nuh. *Şerhu'z-Zebur*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar, 01836.
- Demir, Alpaslan. "Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda İhtida Hareketleri", *Gazi Türkiyat* 4, (2009): 199-205. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/76650>
- Erdem, Y. Hakan. "Osmanlı Kültüründe Yazarlık ve İntihal Sorunları", *İstanbul Üniversitesi Bilim Etiği Günü*, (2011): 29-57. Erişim 6 Ocak, 2025, <http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/www.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/07/İstanbul-Üniversitesi-Bilim-Etiği-Günü-4-Ekim-2011-kitabı.pdf>
- Erünsal, İsmail. *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*. Timaş Yayınları, 2018.
- Flügel, Gustav. *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*. Bd. 3. Dr. und Verl. der. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1867.
- Gacek, Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. çev. Ali Benli ve M. Cüneyd Kaya. Klasik Yayınları, 2017.
- "Gölgeyazar," *TÜBA Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü*. Erişim 11 Ocak, 2025, http://terim.tuba.gov.tr/ATS/index.php/w_anasayfa/search/?q=gölgeyazar&arama_options=2&szl=38%2C39%2C37&lng=1%2C2%2C3&relational_search=

- Habibullah. *Atinalı Kapıcı Habibullah'ın İslamiyete Nasıl İman Ettiğini Anlatan Risale*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 10958/2.
- Hasan b. Mahmûd. *Câm-ı Cem-Âyîn*. müst. Abdülbâkî b. Rıdvân. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3743/2.
- İnce, İrfan & Aydın, Fuat. "Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı: Bir Atinalı Mühtedi, Bir Osmanlı Kadısı". *Sahn-ı Semân'dan Dârü'l-Fünûn'a: Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) – XVII. Yüzyıl içinde*, ed. H. Aydar ve A.F. Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi, 2017.
- Kadı Mahmûd b. Hasan. *Atinalı Kapıcının Müslüman Olması Hakkında Risale*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 144/4.
- Kadı Mahmûd b. Hasan. *Atinalı Kapıcının Müslüman Olması Hakkında Risale*. Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Koleksiyonu, 171/3.
- Kadı Mahmûd b. Hasan. *Atinalı Kapıcının Müslüman Olması Hakkında Risale*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab Koleksiyonu, 800/3.
- Kadı Mahmûd b. Hasan. *Mecmû'a-i Fetâvâ*. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1048.
- Kafadar, Cemal. "Sohbete Çelebi, Çelebiye Mecmua". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII: Mecmûa Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı içinde*, haz. Hatice Aynur vd. Turkuaz Yayınları, 2012.
- Karaaslan, Pelin. "Gölge Yazarlık Sözleşmesi". *Terazi Hukuk Dergisi* 15, no. 164 (2020): 765-773. <https://www.jurix.com.tr/article/20641?u=0&c=0#:~:text=Pelin%20KARAASLAN&text=Metni%20gerçekte%20kaleme%20alan%20kişi,her%20iki%20taraf%20da%20kazanmaktadır>.
- Kılıç, Atabey. "Mecmûa Tasnifine Dâir". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII: Mecmûa Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı içinde*, haz. Hatice Aynur vd. Turkuaz Yayınları, 2012.
- Knapp, John C. & Hulbert, Azalea M. *Ghostwriting and the Ethics of Authenticity*. Palgrave Macmillan, 2016.
- Köksal, M. Fatih. "Üveysî'nin Veysi'ye Atfedilen Ünlü Kasidesi (Önem, Tarihçe, Sorunlar, Metin)", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 33, (2024): 1-36. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4300589>
- Krstic, Tijana. *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*. Stanford University Press, 2011.
- Krstic, Tijana. "Reading Abdallâh B. Abdallâh al-Tarjûmân's Tuhfa (1420)", *Al-Qantara* XXXVI, no. 2 (2015): 341-401.
- Michell, John. *Who Wrote Shakespeare*. Thames and Hudson, 1996.
- Musayeva, Sevinj. "Şehâdet-nâme-i Veysi (İnceleme-Tenkitli Metin)." Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, 2015. Ulusal Tez Merkezi (417561).
- Mystische Sammelhandschrift*. Österreichische Nationalbibliothek (Avusturya Milli Kütüphanesi), N.F. 380.
- Nev'îzâde Atâyî. *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik fî Tekmilet-i Ş-Şakâ'ik: Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*. haz. Suat Donuk, c. 2. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Öztürk, Nuran. "Siyer Türü ve Siyer-i Veysi: Dürretü't-Tâc fî Sîreti Sâhibi'l-Mî'râc." Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997. Ulusal Tez Merkezi (612988).
- Presser, Jacques. "Bir Tarih Kaynağı Olarak Hatırat", çev. İsmail Hakkı Kadı. *Ceride* 1, no. 1 (2023): 148-155. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3486944>
- Şen, Ahmet Tunç. "A Mirror for Princes, A Fiction for Readers: The Habnâme of Veysi and Dream Narratives in Ottoman Turkish Literature", *Journal of Turkish Literature* 8, (2011): 41-65.
- Şenel, Abdulkadir. "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 583-584. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Tezcan, Baki. "From Veysi (d. 1628) to Üveysî (fl. ca. 1630): Ottoman Advice Literature and Its Discontents". *Reforming Early Modern Monarchies: The Castilian Arbitristas in Comparative European Perspectives içinde*, ed. S. Rauschenbach and C. Windler. Harrasowitz Verlag, 2016.
- Veysi. *Tercüme-i Sergüzeşt-i Râhib ve İslâm*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3292/7.
- Yastı, Mehmet. *Kitâb-ı Tafsîl-i Tarîhi'l-Mukarrebîn ve Sebîli'l-Müttebe'in (Rodos Nüshası)*. Palet Yayınları, 2016.